

T.C.
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

REPUBLIC OF TURKEY

PRESIDENCY OF RELIGIOUS AFFAIRS

الجمهورية التركية

رئاسة الشؤون الدينية

ULUSLARARASI HAC SEMPOZYUMU / INTERNATIONAL HAJJ SYMPOSIUM / الندوة الدولية للحج

01-03 Nisan 2021 / 01-03 April 2021 / 2021 نيسان 3-1

KATILIM BELGESİ / CERTIFICATE OF PARTICIPATION / شهادة مشاركة

*Sayın / Dear / السيد (ة) ; **Dr. Hasan Telli** .....*

*Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1-3 Nisan 2021 tarihleri arasında düzenlemiş olduğu
Uluslararası "Değişen ve Gelişen Şartlar Bağlamında Hac" sempozyumuna
"Tebliğci" olarak sağladığınız katkıdan dolayı teşekkür ederiz.*

نتقدم بالشكر على مساهمتكم العلمية القيمة في الندوة الدولية التي قامت بها
رئاسة الشؤون الدينية التركية تاريخ ما بين 1-3 نيسان / أبريل 2021 تحت
عنوان "الحج في سياق الظروف المتغيرة والمتطورة"

Thank you for your participation to the International Symposium
On Hajj In The Context of Changing and Developing Conditions to be
held on 01-03 April 2021 by The Presidency of Religious Affairs.

Remzi BİRCAN
Hac ve Umre Hizmetleri
Genel Müdürü

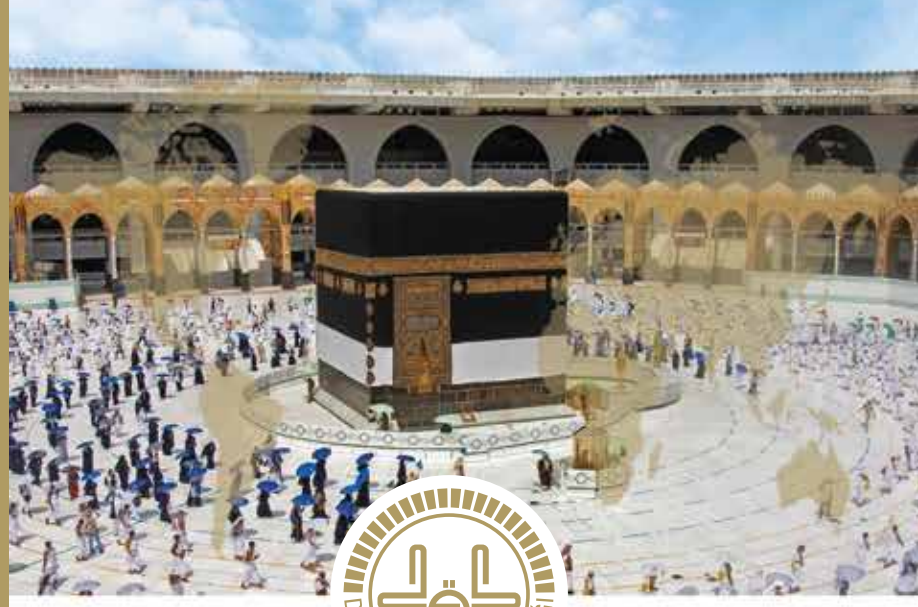
Hajj and Umrah Services General Manager

المدير العام لخدمات الحج والعمرة

Prof. Dr. Ali ERBAŞ
Diyanet İşleri Başkanı

President of Religious Affairs

رئيس الشؤون الدينية

Uluslararası Hac Sempozyumu

01-03 Nisan 2021 - Ankara

PROGRAM

HAC ve UMRE
HİZMETLERİ
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

“DEĞİŞEN VE GELİŞEN
ŞARTLAR BAĞLAMINDA HAC”

INTERNATIONAL SYMPOSIUM
HAJJ IN THE CONTEXT OF CHANGING AND
DEVELOPING CONDITIONS

01-03 April 2021

ندوة دولية
الحج في سياق الظروف المتغيرة والمتطورة
3-1 نيسان/أبريل 2021

CANLI YAYIN / LIVE

hac.gov.tr/hacsempozyumu

HAC VE UMRE
HİZMETLERİ
GENEL
MÜDÜRLÜĞÜ
İLETİŞİM
MERKEZİ

0 850
260
13 13

+90 (312) 295 75 36-48-49

 /Hac ve Umre Hizmetleri Genel Müdürlüğü

 /hacveumredib

 /hacveumrehizmetler

 /hacveumredibi

HAC ve UMRE
HİZMETLERİ
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Sempozyum Onursal Başkanı

Prof. Dr. Ali ERBAŞ: Diyanet İşleri Başkanı

Bilimsel Danışma Kurulu

Prof. Dr. Abdurrahman HAÇKALI,
Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı, Türkiye.

Prof. Dr. Huriye MARTI,
Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı, Türkiye.

Prof. Dr. İbrahim Hilmi KARSLI,
Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı, Türkiye.

Doç. Dr. Selim ARGUN,
Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı, Türkiye.

Dr. Burhan İŞLİYEN,
Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı, Türkiye.

Doç. Dr. Fatih KURT,
Dini Yayınlar Genel Müdürü, Türkiye.

Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN,
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi, Türkiye.

Prof. Dr. Ahmet YAMAN,
Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. Ali AKPINAR,
Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM,
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi, Türkiye.

Prof. Dr. Fikret KARAMAN,
İnönü Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. Hacı Mehmet GÜNAY,
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi, Türkiye.

Prof. Dr. Hasan Süheyl Abbud Ahmet El-Cümeylî,
İmam-ı Azam Üniversitesi, Irak.

Prof. Dr. İbrahim Kafi DÖNMEZ,
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. İsmail KARAGÖZ,
Düzce Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. Mehmet Emin MAŞALI,
İstanbul İl Müftüsü, Türkiye.

Prof. Dr. Muhammed AYDIN,
Katar Üniversitesi, Katar.

Prof. Dr. Muharrem ÖNDER,
Yalova Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. Mürteza BEDİR,
İstanbul Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. Raşit KÜÇÜK,
Emekli Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı, Türkiye.

Prof. Dr. Sabri ERTURHAN,
Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. Salah Muhammed Salim Ebu'l-Hacc,
Uluslararası İslamî İlimler Üniversitesi, Ürdün.

Prof. Dr. Şamil DAĞCI,
Ankara Üniversitesi, Türkiye.

Dr. Abdorrahman b. Moammer Es-Senûsî El-Cezâirî,
Cezayir Üniversitesi, Cezayir.

Dr. Ekrem KELEŞ,
Emekli Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı, Türkiye.

Dr. Hüseyin KAYAPINAR,
Emekli Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı, Türkiye.

Dr. M. Bülent DADAŞ,
Din İşleri Yüksek Kurulu Başkan Vekili, Türkiye.

Dr. Refiullah Ata,
Celalabad Üniversitesi, Afganistan.

Dr. Yusuf DOĞAN,
Ankara İl Müftüsü, Türkiye.

Dr. Zahir Abdülhamid,
Sudan Kur'an-ı Kerim Üniversitesi, Sudan.

Düzenleme Kurulu

Osman TIRAŞÇI:
Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı (Başkan)

Remzi BİRCAN:
Hac ve Umre Hizmetleri Genel Müdürü

Esmâ ERTEN:
Hac ve Umre Eğitim Daire Başkanı

Süleyman SARI:
Hac Hizmetleri Daire Başkanı

Tuncay ALTINIŞIK:
Diyanet İşleri Uzmanı

Dr. Harun Dünder KARAHAN:
Başkanlık Vaizi

ADRESLER

MEKKE SALONU

Türkiye Diyanet Vakfı Konferans Salonu
Kültür Mah. Dr. Mediha Eldem Sk.
06420 Çankaya / Ankara (Kocatepe Camii Altı)

MEDİNE SALONU

Rıfat Börekçi Eğitim Merkezi Salonu
Kültür Mah. Dr. Mediha Eldem Sk. No: 85
06420 Çankaya / Ankara

01 NİSAN 2021 PERŞEMBE

AÇILIŞ PROGRAMI (MEKKE SALONU) 10:00

1. OTURUM (MEKKE SALONU) : 14:00 - 15:15

Oturum Başkanı:

Prof. Dr. Abdurrahman Haçkalı
Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı

Mükellefiyet Şartları Bağlamında Hac

Buluğ Çağına Gelmemiş Çocuğun Haccı

Doç. Dr. Ahmet Ekşi
Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Akıl Sağlığı İle İlgili

Sorun Yaşanması Durumunda

Hac Yükümlülüğü

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Onur
Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Vekalet Yoluyla Hac

Prof. Dr. Muharrem Önder
Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

حج الصبي في ظل جائحة كورونا

(Korona Salgını Gölgesinde Çocuğun Haccı)

Prof. Dr. Mesut Sabri
Kuveyt Üniversitesi

3. OTURUM (MEKKE SALONU) : 15:45 - 17:15

Oturum Başkanı:

Prof. Dr. Huriye Martı
Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

Kadınların Haccına İlişkin Hususların Değerlendirilmesi

Mahremiyet Bağlamında Kadınların Hac ve Umre İbadeti

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Tırabzon
DİB Sofya Yüksek İslam Enstitüsü Rektör Yardımcısı

İddet Bekleyen Kadının Haccı

Dr. Öğr. Üyesi İslam Demirci
Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Hacda Kadınların Kullandığı Kontraseptif Yöntemin

Fikhî Açıdan Değerlendirilmesi

Meryem Dalgıç, Başkanlık Vaizi
Halil Kılıç, Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı

الاختلافات الفقهية في ممارسات

حج المرأة والترخيص وانعكاساتها على تنظيم الحج

(Hacda Kadınlarla İlgili Uygulamalarda

Ruhsatları Gerektiren Bazı Fikhî Farklılıklar ve

Organizasyona Yansımaları)

Dr. Öğr. Üyesi Semra Peker
Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

دراسة شؤون المرأة والأسرة في الحج مع

التركيز على الصحة

(Hac'da Sağlık Odaklı Kadın ve Aile Konulu Araştırma)

Doç. Dr. Ali Rıza Efdali
İmamı Sadık Üniversitesi

2. OTURUM (MEDİNE SALONU) : 14:00 - 15:15

Oturum Başkanı:

Dr. Ekrem Keleş
Emekli Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı

Zaman ve Mekân Açısından Hac Menasiki

Cidde Havalimanının

Mikât Mahallerine Göre Konumu

Dr. Öğr. Üyesi Huzeyfe Çeker
Necmettin Erbakan Üniversitesi A. K. İlahiyat Fakültesi

Müzdelif Vakfesinin Yeri ve Zamanı

Prof. Dr. İsmail Karagöz
Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

Mina'da Gecelemenin Hükmüne İlişkin

Mezhep Görüşlerinin Analitik Bir Değerlendirmesi

Doç. Dr. Yaşar Yiğit
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

وقت رمي الجمرات. دراسة أصولية

(Şeytan Taşlama Zamanı, Usul Açısından Çalışma)

Prof. Dr. Halid Hanefi
Avrupa Fetva Meclisi Üyesi/ Almanya Fetva Meclisi Başkanı /
Avrupa İnsani Bilimler Fakültesi Dekanı/Almanya

4. OTURUM (MEDİNE SALONU) : 15:45 - 17:15

Oturum Başkanı:

Dr. Burhan İşliyen
Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

Farklı Yönleriyle İstitaat Kavramının Günümüz Şartlarında Değerlendirilmesi

Küresel Salgın Döneminde İptal Edilen Haccın

Makâsıd-ı Ş-Şer'ası "İstitaât, Deliller ve Hükümler"

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Cengiz
Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Engelleyici Durumlar Bağlamında İstitaat

Murat Okuyar
Geyve İlçe Müftüsü

Günümüzdeki Ekonomik Şartlar Bağlamında Haccın

Yükümlülük Şartı Olarak İstitaat

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali Aytekin
Çankırı Karatekin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

İstitaat Kavramının Günümüz Şartlarında Değerlendirilmesi

(Bedensel Açıdan İstitaat-Fiziksel Engellilik,

Kronik Hastalıklar ve Yaşlılık)

Doç. Dr. Zeki Koçak
Ömer Nasuhi Bilmen Dini Yüksek İhtisas Merkezi Müdürü

الاستطاعة في الحج في زمن انتشار جائحة كورونا

(Korona Salgınının Yayılması

Döneminde Hacca Güç Yetirme)

Dr. Muhammed Refik Mümin eş-Şübekî
Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi

02 NİSAN 2021 CUMA

5. OTURUM (MEKKE SALONU) - 09:00-10:00

Oturum Başkanı:

Osman Tıraşçı
Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

Türkiye Cumhuriyeti Hac Organizasyonu

Ortaya Çıkan Yeni Riskler

Karşısında Hac ve

Umre Yolcularına Yönelik Sigorta ve

Tekâfül Uygulamaları

Doç. Dr. Hasan Doğan

Diyanet İşleri Başkanlığı

Hac Organizasyonu

Remzi Bircan
Hac ve Umre Hizmetleri Genel Müdürü

Serbest Piyasa Koşullarında

Hac Organizasyonu

Diyaeddin Şahin
Türkiye Seyahat Acentaları Birliği Yönetim Kurulu Üyesi

7. OTURUM (MEKKE SALONU) : 10:30 - 12:15

Oturum Başkanı:

Doç. Dr. Selim Argun
Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

Sosyolojik Boyutlarıyla Hac

Maide Suresinin 97. Ayeti Bağlamında

Kâbe'nin ve Hac İbadetinin Müslümanın Şahsi ve

Toplumsal Hayatına Tesirleri

Dr. Burhan İşliyen
Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

Bir Stereotip Olarak Hacı: Hacı Kimliğinin

Dini Statü Temelinde İncelenmesi

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Çakmak
Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Ülkemizde Hacca Gitmeye Engel Olarak

Görülen Bazı Yanlış İnançlar

Veli Tatar
Murakıb, Şırmak İli Müftülüğü

Şeairden Şuura Haccın Dönüştürücü Gücü:

Malcolm X Örneği

Faruk Turhan, Başkanlık Vaizi
Dr. Öğr. Üyesi Hamit Aktürk, Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

الحج وإشاعة روح الأخوة بين الحجاج

(Hac ve Hacılar Arasında Kardeşlik Ruhunun Yayılması)

Doç. Dr. Muhammed İkbâl
Pakistan İslamabad Üniversitesi

Evrensel İslâm Kardeşliğinin Tesisi ve Hac İbadeti

Doç. Dr. Mehmet Altuntaş
Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

6. OTURUM (MEDİNE SALONU) - 09:00-10:00

Oturum Başkanı:

Kadir Dinç
Eğitim Hizmetleri Genel Müdürü

Seyahatname Türü Eserlerde Hac

Seyahatnameler ve

Seyyahlar Gözüyle Hac

Prof. Dr. Nurettin Gemici
İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Seyyah İbn Battuta'nın Gözüyle

14. Yüzyılda Hac İbadeti

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Telli
Mersin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

"The Impact of the Pilgrimage Tradition on West Africa: The Famous Hajj of Mansa Musa in 1324"

("Hac Geleneğinin Batı Afrika Üzerindeki Etkisi: Mansa Musa'nın 1324'teki Ünlü Hacı")

Dr. Abdullah Hakim Kuik
Toronto İslam Enstitüsü

8. OTURUM (MEDİNE SALONU) : 10:30 - 12:15

Oturum Başkanı:

Doç. Dr. Fatih Kurt
Dini Yayınlar Genel Müdürü

Hz. Peygamber'den Günümüze Hac İbadetinin Tarihsel Süreci

Câhiliye Devrinden Asr-ı Saâdet'e

Hac İbadetinin Tahrif ve Tashih Süreci

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Gökçalp
Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Hz. Peygamber ve Hulefa-i Raşidin Döneminde Hac İbadeti

Doç. Dr. Mustafa Necati Barış
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Emevî-Zübeyrî İktidar Mücadelesinin

Gölgesinde Hac ve Kâbe

Doç. Dr. Tahsin Koçyiğit
Ege Üniversitesi Birgivi İslami İlimler Fakültesi
Doktora Öğrencisi Nilgün Çevik
Ege Üniversitesi Birgivi İslami İlimler Fakültesi

Abbâsiler Döneminde Haremeyn

Hizmetleri ve Hac Tecrübesi

Prof. Dr. Mustafa Demirci
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

11 ve 12.yy'da Hac Yolları ve

Hicaz Bölgesi Üzerinde

Selçuklu- Fatimi Rekabeti

Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman Gülmez
Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Memlûkler Döneminde Hac İbadeti Uygulamalarına Genel Bir Bakış

Dr. Öğr. Üyesi Adnan Kara
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

02 NİSAN 2021 CUMA**9. OTURUM (MEKKE SALONU) - 14:30 - 15:45****Oturum Başkanı:**

Dr. Yusuf Doğan
Ankara İl Müftüsü

Haccın Kültürel Yansımaları

*Haccın Milletimiz Nezdindeki Edebî,
Sosyo-Kültürel Yansımaları ve Ecdadımızın
Harameyn'e Hizmetlerine Kısa Bir Bakış*

Prof. Dr. Ömer Yılmaz
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

*Hac İbadetinin Arap Edebiyatındaki Yansımaları
(Harîrî ve Muhammed B. Ebî Bekr B. Rüşeyd Mukayesesi)*

Dr. Mehmet Faruk Çiççi
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

*Tasavvuf Kültüründe Hacca Duyulan Özlem:
Menâsikü'l- Hac Adlı Eseri Bağlamında
Abdurrahman Gubârî Örneği*

Dr. Ömer Özgül
Diyanet İşleri Başkanlığı Atama I Daire Başkanı

*Hacca Giden Deyişler Aşık Reyhani'nin "Turnalar"
Türküsu ve "Medine" İlahisi*

Dr. Öğr. Üyesi Birol Yıldırım
Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

11. OTURUM (MEKKE SALONU) - 16:15-17:45**Oturum Başkanı:**

Dr. Mustafa Bülent Dadaş
Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanvekili

**Hac Uygulamalarında İctihadi Farklılıklar,
Ruhsatlar ve Yansımaları**

Hac Menâsiki Bağlamında Ahkâmın Değişmesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Çınar
Korkut Ata Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Hac Menâsikinde Müçtehitlerin Ruhsatlarıyla Amel Etmenin Hükmü
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Latif Altun
Ardahan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

*İhram Yasakları ve Bu Yasaklara Terettüp Eden
Cezalara İlişkin Farklı İctihatlardan Yararlanma*
Dr. Yahya Solmaz
Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı

*İhram Yasaklarından Refes, Fusûk ve
Cidâl için Belirlenen Cezalara Farklı Bir Bakış*
Dr. Nizamettin Ergüven
Vaiz, Elazığ İl Müftülüğü

أحكام المخيط في الحج (دراسة فقهية مقارنة)

*(Hac'da Dikişli Elbise İle İlgili Hükümler
(Karşılaştırılmalı Fıkhi Çalışma)*
Muhammed Haydar el-Haber et-Tayyib
Sudan Kur'an-ı Kerim Üniversitesi

10. OTURUM (MEDİNE SALONU) - 14:30 - 15:45**Oturum Başkanı:**

Akif Pusmaz
İnsan Kaynakları Genel Müdürü

Salgın Şartlarında Hac

*İslam Tarihinde Ortaya Çıkan Salgın Hastalıkların
Hac Yolculuğuna Etkileri*

Dr. Mehmet Nur Akdoğan
Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı

*Hz. Peygamber'in Umresine ve
Haccına Corona Salgını Döneminde Bir Bakış*

Dr. Öğr. Üyesi Osman Nedim Yektar
Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

*Preparation For Hajj 1442 Hijrah And
The Impact Of Covid-19 Pandemic*

*(Hicri 1442 Yılı'nın Haccı İçin Hazırlık ve
Covid 19 Pandemisinin Etkisi)*
Seyyid Salih Seyyid Abdurrahman
Malezya Hac İcra Direktörü ve Hac Heyeti Başkanı

Kriz Fıkhi Bağlamında Hac İbadeti

Dr. Öğr. Üyesi Tuba Hacer Korkmaz
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

12. OTURUM (MEDİNE SALONU) - 16:15-17:45**Oturum Başkanı:**

Selami Açıan
1. Hukuk Müşaviri

Osmanlı Döneminde Hac

Osmanlı Döneminde Mevkib-i Hacc-ı Şerif ve Hac Yolculuğu
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Çakmak
Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

*Osmanlılar Döneminde
Hac Mekânlarının Bakım ve Onarımı*

Dr. Öğr. Üyesi İsmail Metin
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

*1129/1717 Yılı Surre Kayıtlarına Göre
Osmanlı'da Harameyn Yardımları ve Vakıfları*

Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer Ateş
Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

*Haccın Meşakkat Boyutunun Kadı Sicillerine Yansımaları
(16-18 İstanbul Şer'iyye Sicillerine Göre)*

Doç. Dr. Nevzat Erkan
Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Osmanlı Dönemi'nde Hac İbadeti

Aysel Şahin
Vaiz, Kars İl Müftülüğü

03 NİSAN 2021 CUMARTESİ

13. OTURUM (MEKKE SALONU) - 09:00 - 10:30

Oturum Başkanı:

Mahmut Türk
Strateji Geliştirme Başkanı

Sağlık Problemleri Açısından Hac

**Hac Döneminde Karşılaşılan Hastalıklarla İlgili
Son Dört Yılın İstatistikî Verilerinin Değerlendirilmesi**
Prof. Dr. M. Rıdvan Yalçın
Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi

**Hacıların Hac Süresince Solunum Hastalıklarından
Korunmaya Yönelik Uygulamaları**
Doktora Öğrencisi, Betül Çakmak
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Toplu Beslenme Örneği Olarak Hac İbadeti
Fatma Aykul, Diyetisyen
Zehra Kelat, Diyetisyen
Nermin Çelikay, Diyetisyen
Doç. Dr. Nazan Yardım
Daire Başkanı, Sağlık Bakanlığı

Hac ve Küresel Enfeksiyonlar, Korunma
Doç. Dr. Nazan Yardım
Daire Başkanı, Sağlık Bakanlığı

**Diyabeti Olan Hacı Adayının Hac Süresince
Hemşirelik Bakımının Planlanması Nasıl Olmalıdır**
Dr. Öğr. Üyesi Bahar İnkaya
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

15. OTURUM (MEKKE SALONU) - 11:00-12:30

Oturum Başkanı:

Prof. Dr. İbrahim Hilmi Karslı
Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

Dünyada ve Ülkemizde Hac Eğitim ve İrşat Faaliyetleri I

**Hac Yolcuları Eğitim Programının
Hacı Adaylarına Sağladığı Katkılar**
Doç. Dr. Fatih Kurt
Dini Yayınlar Genel Müdürü

**Hac Öncesinde İrşat ve Eğitim Faaliyetleri Bağlamında
Hacca Manevi Hazırlık**
Prof. Dr. Mehmet Emin Ay
Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

**Hac Organizasyonunda,
İnsan, Eğitimi ve İletişim Dili**
Prof. Dr. Fikret Karaman
İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

Hac Dönüşü Sonrası Eğitim ve İrşad Faaliyetleri
Dr. Veli Vehbi Bardakçı
İl Müftü Yardımcısı, Uşak İl Müftülüğü

**Dijitalleşen Dünyada Hac: Görşelliğin Dilinde
Ruhun Yitimi Tehlikesi Üzerine**
Prof. Dr. Hülya Alper
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

14. OTURUM (MEDİNE SALONU) - 09:00 - 10:30

Oturum Başkanı:

Fatih Mehmet Karaca
Rehberlik ve Teftiş Başkanı

Psikolojik Boyutlarıyla Hac

Hac Fiillerinin Sembolik Anlamı ve Hikmetleri
Prof. Dr. Abdullah Kahraman
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

**Tekrarlayıcı Bir Tutku ve Eyleme Dönüşen
Hac/Umre Ziyaretini Anlamaya Çalışmak**
Doç. Dr. Abdulvahid Sezen
Mersin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

**Hac Motivasyonları Bağlamında Hacı Adaylarının
Hacca Hazırlanmasıyla İlgili Bazı Tespit ve Öneriler**
Prof. Dr. Faruk Karaca
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

الأثار النفسية في الحج واقع وصفها، ومأمول استثمارها؛
للنهوض بالفرد والمجتمع المسلم

**(Bireyin ve Toplumun Kalkınması İçin Hac Realitesinin Tanımı,
Hac Yatırımı İçin Umulan Şeyler ve Haccın Psikolojik Etkileri)**
Ahmed Abu'l Kasım Abdullah el-Celidi
Libya Vakıflar ve İslami İşler Genel Müdürlüğü Araştırma Dairesi ve
Kurumsal Mükemmellik Direktörü

آثار الحج على نفسية الإنسان
Haccın İnsan Psikolojisine Etkileri
Dr. Seyyid Muhammed Tabatabai
Tahran Azad el-İslamiyye Üniversitesi

16. OTURUM (MEDİNE SALONU) - 11:00-12:30

Oturum Başkanı:

Dr. Zahir Abdulhamid Muhammed Salih
Sudan Kur'an-ı Kerim Üniversitesi

Tarihsel Bir Yönetim Pratiği Olarak Hac Emirliği

**Hac Organizasyonuna Yeni Katkılar Sunması Bağlamında
Hac Emirliği Tecrübesi**
Dr. Öğr. Üyesi Gencal Şenyayla
Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Hacıların Yöneticisi Olarak Hac Emirinin Görevleri
Murat Eroğlu
Cezaevi Vaizi, Konya İl Müftülüğü

Süfyaniler Dönemi Emevi Hac Emirleri ve Uygulamaları
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Aktaş
Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

**Hac Emirliği Kurumunun Siyasî Amaçlı Kullanımına Dair
Emeviler Döneminden Bazı Örnekler**
Prof. Dr. Adem Tutar, Korkut Ata Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Hacı Ataş, Korkut Ata Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

**XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Haccın İdaresinin Dönüşümü
Çerçevesinde Emirü'l-Hac Kaymakamlığı**
Prof. Dr. Mustafa Güler
Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

03 NİSAN 2021 CUMARTESİ

17. OTURUM (MEKKE SALONU) - 14:00-15:30

Oturum Başkanı:

Remzi Bircan
Hac ve Umre Hizmetleri Genel Müdürü

Dünyada ve Ülkemizde Hac Eğitim ve İrşat Faaliyetleri II

دور الحكومة في تقديم تعليم مناسك الحج للحجاج الاندونيسيين

(Endonezyalı Hacılara Hac İbadetlerinin Öğretiminin Sunumu Konusunda Endonezya Hükümetinin Rolü)

Prof. Dr. Sri Ilham Lubis
Endonezya Cumhuriyeti Diyanet İşleri Bakanlığı

The Hajj Character Training Course: Preparing The Pilgrims To Be Socially Responsible During And After The Pilgrimage
(Hac Karakteri Eğitim Kursu: Haclıları, Hac Yolculuğu Esnasında ve Sonrasında Sosyal Olarak Sorumlu Olmaya Hazırlamak)

Dr. Müşerref Hüseyin el-Ezheri
İngiltere Nottinghamshire Karimia Enstitüsü Başkanı ve Baş İmam

Guidance And Educational Activities Before Hajj In Malaysia
(Malezya'da Hacdan Evvel Rehberlik ve Eğitim Faaliyetleri)

Şehrin b. Evvelüddin
Lembaga Tabung Haji, Malezya

أنشطة التعليم والإرشاد للحج في العالم

(Dünyada Hac İrşad ve Eğitim Faaliyetleri)

Üsâme Abdülkerim Osman
Suriye Hac Komitesi Din Dairesi Başkanı

التوجيه والإرشاد في الحج أحكامه ومقاصده الشرعية

(Hacda Rehberlik ve Danışmanlık, Haccın Hükümleri ve Şer'i Maksatları)

Dr. Cogon Baki Samb
Senegal Milli Eğitim Bakanlığı Arap Dili ve Din Eğitimi Müfettişi

19. OTURUM (MEKKE SALONU) - 16:00-17:15

Oturum Başkanı:

Mehmet Bilgin
Yönetim Hizmetleri Genel Müdürü

Diğer Ülkelerin Hac Organizasyonları - I

Afghan Hajj Process: Caught in Transition of Old and New Practices
(Afgan Hac Süreci: Eski ve Yeni Uygulamalar Arasında Geçiş)

Muhammed Osman Tarık
Afganistan İslam Cumhuriyeti Hac ve Diyanet İşleri Bakanlığı Bakan Yardımcısı

مراحل وتطور الحج في جمهورية الصومالي

(Somali Cumhuriyetinde Haccın Gelişimi ve Aşamaları)

Mahmud Muallim Yahya
Somali Devlet Bakanı

الحجاج الإندونيسيون: بين الجهاد والدبلوماسية السياسية

(Cihad ve Siyasi Diploması Arasında Endonezyalı Hacılar)

Dr. Hamka Hasan
Endonezya Şerif Hidayetullah Devlet İslam Üniversitesi İslam ve Arapça Araştırmaları Fakültesi

Evaluation Of Hajj Organization:

The Evolution Of Hajj Management In Nigeria

(Hac Organizasyonunun Değerlendirilmesi:

Nijerya'da Hac Yönetiminin Gelişimi)

Zikrullah Ola Kunle Hassan
Nijerya Ulusal Hac Komisyonu İcra Kurulu Başkanı

18. OTURUM (MEDİNE SALONU) - 14:00-15:15

Oturum Başkanı:

Hafız Osman Şahin
Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu Başkanı

Hac Musikisi

Osmanlı'da Hac Mûsikisi

Dr. Öğr. Üyesi Tacetdin Bıyık
İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Haccın Estetik Boyutu: Hac Mûsikisi

Prof. Dr. Hüseyin Akpınar, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Öğr. Görevlisi Mustafa Said Dilek, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Hac ve Umre İrşad Hizmetleri'nde Dinî Mûsikî'nin Yeri ve Önemi

Doç. Dr. Fatih Koca
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Hacı Uğurlama ve Karşılama Merasimlerinde

Dini Mûsikinin Yeri ve Önemi

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Sevinç
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

20. OTURUM (MEDİNE SALONU) - 16:00-17:15

Oturum Başkanı:

Prof. Dr. Hasan Suhail Abod el-Cumayli
Bağdat İmam Azam Üniversitesi

Diğer Ülkelerin Hac Organizasyonları - II

تنظيم الحج والعمرة في إندونيسيا في العقد الأخير وإدارته في زمن الجائحة كوفيد 19

(Endonezya'da Son On Yıldaki Hac ve Umre Organizasyonları ve Covid-19 Pandemisi Döneminde Yönetimi)

Prof. Dr. Ameni Lubis
Endonezya Şerif Hidayetullah Devlet İslam Üniversitesi Rektörü

تقييم تنظيم الحج لدى لجنة الحج العليا السورية- إجراءات التسجيل - اختيار الحجاج - تقييم فئات الحجاج

(Suriye Yüksek Hac Komitesi Başkanlığında Hac İşleri Organizasyonu, Kayıt İşlemleri, Hacı Adayları Seçimi, Hacı Kategorilerinin Değerlendirilmesi)

Prof. Dr. Ahmed Fethi al-Haddad
Suriye Arap Cumhuriyeti Yüksek Hac Komitesi İlmî Araştırmalar ve İncelemeler Ofisi Hac ve Umre Hizmetleri Genel Müdür Yardımcısı

الحج في موريتانيا المنهج والواقع والآفاق المستقبلية

(Moritanya'da Hac: Metod, Mevcut Durum ve Gelecek Öngörüler)

Muhammed Emin Şeyh Ahmed
Moritanya İslam İşleri ve Asli Eğitim Bakanlığı Müdürü

تقييم مستوى الخدمة المقدمة للحجاج السوريين من خلال تقييم أداء العاملين في ملف الحج السوري

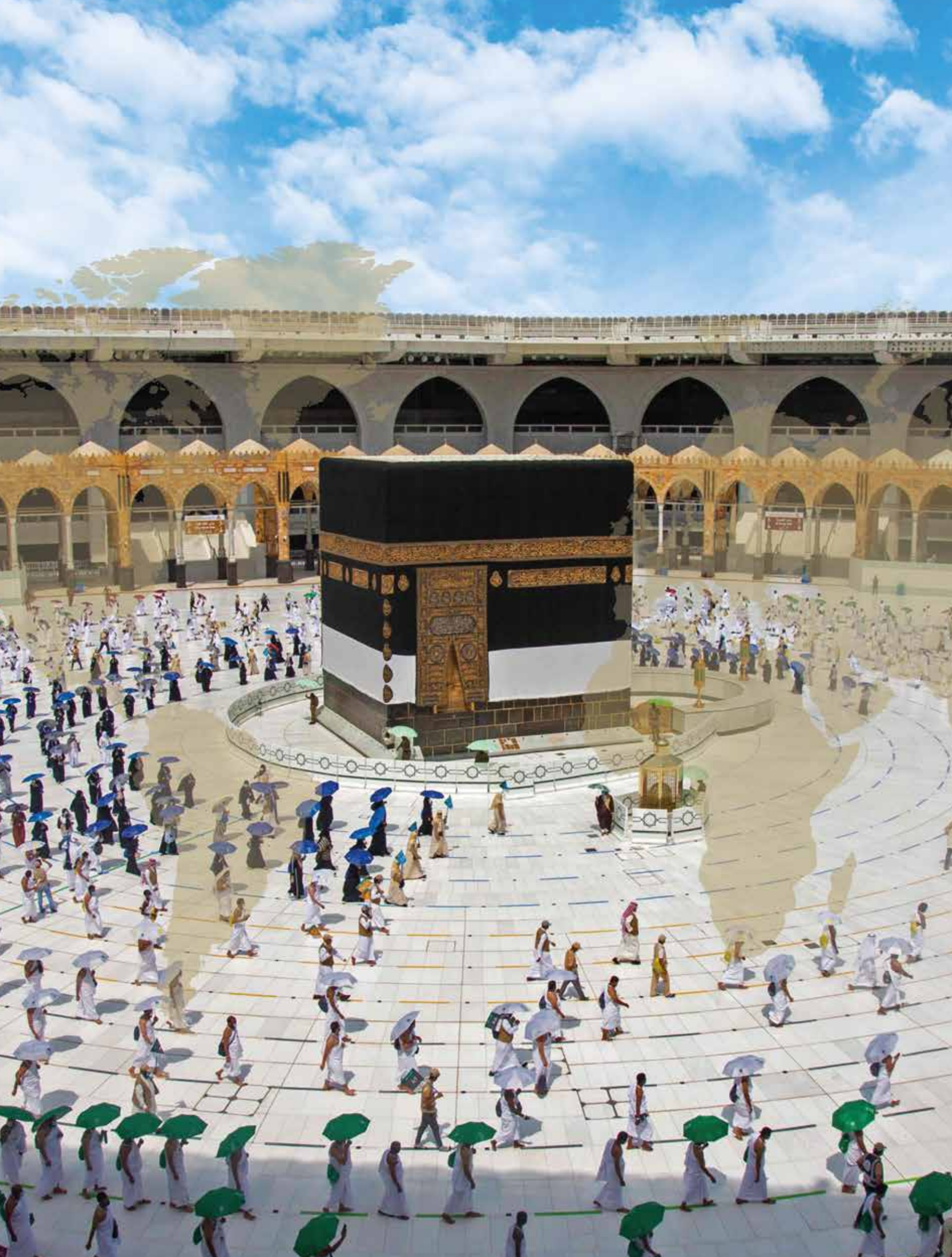
(Suriye Hac Dosyasındaki Memurların Değerlendirilerek Suriyeli Hacılara Verilen Hizmet Düzeyinin Değerlendirilmesi)

Hişam Muhammed Hatib
Suriye Şam Üniversitesi Şeriat Fakültesi
Suriye Yüksek Hac Komitesi Din Bölümü Başkanı

HAC İLAHİLERİ DİNLETİŞİ

KAPANIŞ PROGRAMI (MEKKE SALONU) - 18.00

Müsiki ve
Edebiyatımızda

Hac

İslâm sanatı, bütün tezahür şekillerinde İslâm'ın varlık ve hayatı algılayış ve anlamlandırış biçimini yansıtır. İslâm sanatı, İslâm maneviyatı ve dünya görüşünün biçimler alanındaki bir ağıdır. Diğer bir ifadeyle İslâm sanat eserleri, onları ortaya koyanların inanç ve hayat tarzlarının en somut göstergesidir. Bu itibarla İslâm'ın beş temel esasından birisi olan hac ibadeti, edebiyat ve müsiki alanında ilham kaynağı olmuştur.

Hacı uğurlama-karşılama törenlerinde ve hac ibadeti sırasında icra edilen Kur'an tilavetleri, tekbir, tehlil, telbiye ve salavatlar, ilâhiler, kasideler dini müsikinin bir formudur. Edebi türlerden olan şiir, kaside, seyahatname, Kâbenameler de hac ibadetini sanatın bütün kuşatıcılığı ve zarafetleriyle konu edinmiş Müslümanların bu husustaki duygu ve düşüncelerini yansıtmıştır.

Kitaplarımıza için
okutunuz.

9786259802314

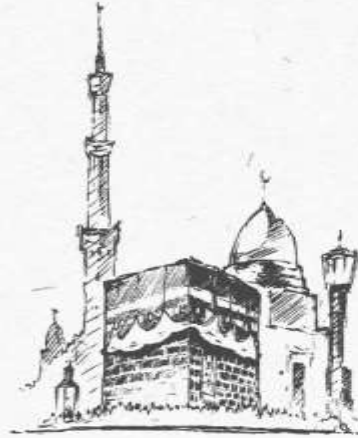

Müsiki ve Edebiyatımızda Hac

Müsiki ve
Edebiyatımızda

Hac

Hac ibadeti müncaşibetle yapılan müsiki çalışmalarında hem ibadeti gerçekleştiren ve gerçekleştirecek olan hac adaylarında hem de onlara eşlik eden, uğurlayan, karşılayan diğer kişilerde yüce bir maneviyatın olumlanması temin etmek, onları aynı ümî duygular ebinde birleştirmek gibi amaçlar yarmaktadır. Edebiyatımızda vâcut bulmuş hac konulu çok sayıda manzum ve mensur eserde de daha çok kutsal tebedül ve Resûlullah'a duyulan sevgi ve özlem dile getirilmekte, Kâbe'nin dolayısıyla haccaan faziletine değinilmektedir.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 1037

Hac Kitapları Serisi: 7

Mûsiki ve
Edebiyatımızda Hac

ISBN: 978-625-8023-37-4

1. Baskı, Aralık 2021, Ankara, 2.000 Adet

© Bütün Yayın Hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir.
Bu eser Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık
Ticaret İşletmesi Yönetim Kurulu'nun 17.12.2021 tarih
ve 164 sayılı kararıyla uygun görülmüştür.

Diyanet İşleri Başkanlığı Hac ve Umre Hizmetleri Genel
Müdürlüğünün katkılarıyla oluşan bu eser,
TDV İLK SAY Kurulu tarafından yayına hazırlanmıştır.

Yayıncı Sertifika No: 48058

BASKI:

Ostim OSB Mahallesi 1256 Cadde

No: 11 06370 Yenimahalle / ANKARA

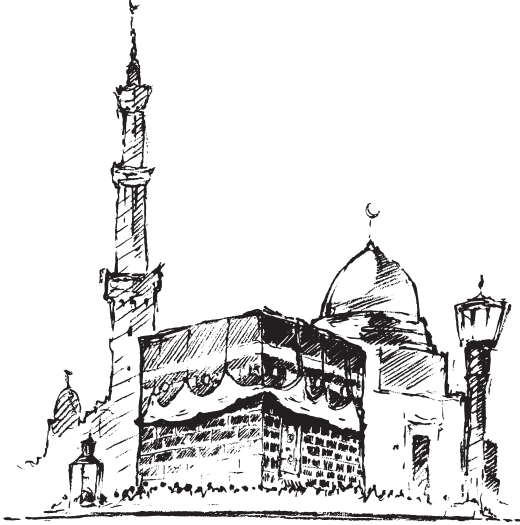
Tel: 0312 354 91 31 (pbx)

Faks: 0312 354 91 32

e-posta: bilgi@tdv.com.tr

Müsiki ve
Edebiyatımızda

Hac

İçindekiler

- 01 Haccın Estetik Boyutu:
Hac Mûsikisi
Prof. Dr. Hüseyin AKPINAR
——— Mustafa Said DİLEK
- 30 Hac ve Umre İrşad Hizmetlerinde Dinî
Mûsikinin Yeri ve Önemi
——— Doç. Dr. Fatih KOCA
- 51 Hacı Uğurlama ve Karşılama
Merasimlerinde Dinî Mûsikinin
Yeri ve Önemi
——— Dr. Muhammet SEVİNÇ
- 73 Hacca Giden Deyişler Bağlamında Âşık
Reyhani'nin "Turnalar" Türküsü ve
Hacdan Dönen "Medine" İlâhisi
——— Dr. Birol YILDIRIM
- 110 Osmanlı'da Hac Mûsikisi
——— Dr. Tacetdin BIYIK
- 143 Seyahatnâmeler ve
Seyyahlar Gözüyle Hac
——— Prof. Dr. Nurettin GEMİCİ
- 164 Seyyah İbn Battûta'nın Gözüyle
14. Yüzyılda Hac İbadeti
——— Dr. Hasan TELLİ
- 205 Tasavvufî Bakış Açısının Şekillendirdiği
Haccin Milletimiz Nezdindeki Edebî,
Sosyo-Kültürel Yansımaları ve
Ecdadımızın Haremeyn'e Hizmetlerine
Kısa Bir Bakış
——— Prof. Dr. Ömer YILMAZ
- 246 Tasavvuf Kültüründe Hacca Duyulan
Özlem: Menâsikü'l-Hac Adlı Eseri
Bağlamında Abdurrahman Gubârî Örneği
——— Dr. Ömer ÖZGÜL
- 266 Hac İbadetinin
Arap Edebiyatındaki Yansımaları
(Harîrî ve İbn Rüşeyd Mukayesesi)
——— Dr. Mehmet Faruk ÇİFÇİ

SEYYAH İBN BATTÛTA'NIN GÖZÜYLE 14. YÜZYILDA HAC İBADETI

Dr. Hasan TELLİ

GİRİŞ

14. yüzyılda yaşayan Faslı Müslüman İbn Battûta, Orta Çağ'ın en büyük seyyahı olarak bilinir. Seyahatlerini *Rihletü İbn Battûta Tuhfetü'n Nüzzâr fî Garâ'ibi'l-Emsâr ve 'Acâ'ibi'l-Esfâr* adlı eserinde dercetmiştir.¹ Eseri günümüze kadar ulaşmış ve pek çok dile tercüme edilmiştir. 1304 yılında Fas'ın Tanca şehrinde doğan İbn Battûta, kendisini meşhur eden seyahatlerine 22 yaşındayken hac yolculuğu ile başlamıştır. Bu hac yolculuğu onun dünya yolculuğuna çıkmasına vesile olmuştur. Genç yaşında yolculuğa başlayan İbn Battûta Afrika, Endülüs, Orta Doğu, Anadolu, Kırım, Kafkasya, Orta Asya, Hindistan, Uzak Doğu ve Çin gibi dünyanın çeşitli coğrafyalarını gezmiştir. Gördüğü, gözlemlediği şehirleri, kültürleri, insanları, siyasi olayları ve bunlarla ilgili hikâyeleri ve hatıralarını not almıştır. Yolculuğu esnasında evlenmiş, çocuk sahibi olmuş, kadılık yapmış, devletler arasında elçilik görevi üstlenmiş, pek çok

---

¹ İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta Tuhfetü'n-Nüzzâr fî Garâ'ibi'l-Emsâr ve 'Acâ'ibi'l-Esfâr*, thk. Muhammed Abdülmün'im (Beirut: Dâru İhyâi'l-Ulüm, 1987).

insanla tanışmış, ikramlar görmüş, hediyeler almış, tehlikeli yolculuklar yapmış ve pek çok maceralar yaşamıştır. Ülkesine 49 yaşında iken 1353 yılında dönmüş ve 1368 yılında vefat etmiştir. İlk çıktığı seyahatte Kuzey Afrika ve Suriye bölgelerine uğradıktan sonra Mekke ve Medine'ye geçerek ilk haccını yapmıştır. İbn Battûta, 1327-1332 arasında dört kez hac ibadetini yerine getirmiş, daha sonraki yıllarda beşinci haccını yaptıktan sonra Mısır'a geçmiş ve 1349 yılında Tunus'a dönmüştür. Bu hac vesilesiyle yaptığı seyahatlerinde 14. yüzyıldaki hac ibadeti, Mekke ve Medine şehri hakkında çok önemli detaylar vermiştir.²

İbn Battûta'nın hac ibadetini yaptığı 1327-1332 yılları arasındaki İslâm dünyasının siyasi durumuna bakıldığında Afrika ve Asya kıtasında birçok İslâm devletinin siyasi hayatlarını devam ettirdiği görülür. Bu dönemde (1327-1332 yılları arasında) Abbâsî halifesi Müstekfi-Billâh Ebû'r-Rebî' Süleyman I idi. Abbâsî halifeleri 1261 yılından beri de Memlüklerin hâkimiyeti altında varlıklarını sürdürüyordu.³ Mısır, Suriye, Mekke ve Medine bölgelerine hâkim olan Memlüklerin sultanı ise Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun idi.⁴ Günümüzdeki Irak, İran, Güney Doğu Anadolu ve Doğu Anadolu topraklarına ve İç Anadolu'nun bir kısmına hâkim olan İlhanlıların başında ise Ebû Said bulunuyordu. Ebû Said, babası Olcaytu zamanında devletin âdeta resmî mezhebi olan Şiîliği bırakarak Sünnîliği tercih etmiş ve İslâm dininin yayılması için gayret göstermişti.⁵ İbn Battûta'nın 726/1326 yılında Şam hac kafilesi ile beraber hacca giderken bahsettiği hac emîri Seyfeddin

² İbn Battûta, *Rihlet*, 125-186.

³ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/38.

⁴ İsmail Yiğit, "Memlükler" *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/91-93.

⁵ Abdülkadir Yuvalı, "İlhanlılar", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/104.

Çoban,⁶ Olcaytu devrinde devletin en önemli idarecileri arasına giren ve Ebû Said döneminde devletin tek hâkimi olan Emîr Çoban'ın⁷ yakınlarından olan bir İlhanlı beyi idi.

İbn Battûta'nın hac yıllarında Anadolu'da bir bütünlük yoktu. Moğol baskısının zayıfladığı Anadolu'da Türkmen beylikleri Selçuklularla bağını kopararak bağımsızlıklarını ilan ettiler. Böylece Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonraki beylikler dönemi başladı. Birgi'de Aydınoğulları, Beyşehir'de Eşrefoğulları, Karaman'da Karamanoğulları, Antalya-Isparta'da Hamidoğulları, Kütahya'da Germiyanogulları, Denizli'de Ladikoğulları/İnançoğulları, Balıkesir'de Karesioğulları, Muğla-Milas'ta Menteşeoğulları, Sinop'ta Pervaneoğulları, Bilecik-Bursa'da Osmanoğulları, Afyon'da Sahip Ataoğulları, Manisa'da Saruhanoğulları, Alaiye/Alanya'da Alaiye Beyliği ve Kastamonu'da Candaroğulları⁸ beylikleri siyasi hâkimiyetlerini sürdürüyor ve birbirleri ile mücadele ediyorlardı. 1231 yılında Endülüs'te kurulan Ahmerîler veya Nasrîler Devleti olarak bilinen Gırnata Sultanlığı varlıklarını devam ettiriyordu. Devletin başında da IV. Muhammed bulunuyordu.⁹ Karadeniz'in kuzeyinde hüküm süren Altın Orda Devleti'nin başında Özbek Han vardı.¹⁰ Bu yıllar, Taberistan ve Gilan bölgesinde uzun yıllar varlıklarını devam ettiren Zeydîlerin ise zayıfladığı yıllardı.¹¹ Hindistan coğrafyasında

⁶ İbn Battûta, *Rihlet*, 125-128.

⁷ Muammer Gül, "İlhanlı-Memlûk Rekabetinden Osmanlı-Memlûk Rekabetine: Hicaz Su Yollarının Tamiri Meselesinin Tarihi Arka Planı", *BELLE TEN*, 70/259, (2006), 851; Abdülkadir Yuvalı, "İlhanlılar", 22/104.

⁸ Ali Dadan, "Selçuklular", *İslam Tarihi-II*, ed. Ahmet Önkal (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2018), 207; Erdoğan Merçil, "Anadolu Beylikleri", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/138-139.

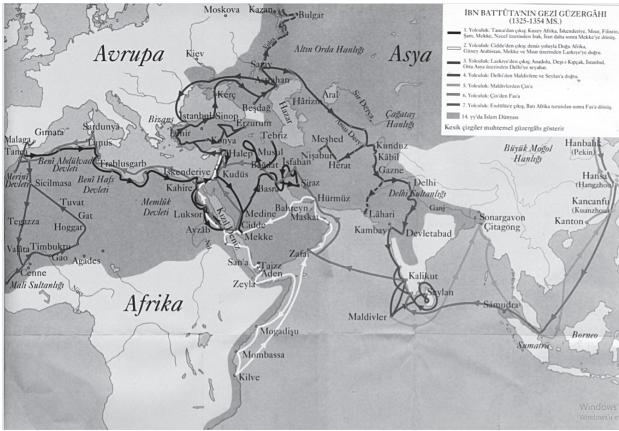
⁹ İsmail Hakkı Atçeken, "Endülüs Siyasi Tarihi", *İslam Tarihi-II*, ed. Ahmet Önkal (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2018), 189; İsmail Yiğit, "Nasrîler", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/420-424.

¹⁰ Mustafa Kafalı, "Özbek Han", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/107-109; Mustafa Saray, "Altın Orda Hanlığı", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/538-540.

¹¹ Hasan Yaşaroğlu, "Zeydîler", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/324-326.

Delhi merkezinde 1206 yılında kurulan Delhi sultanlığının yönetiminde Tuğluklular dönemi yeni başlamıştı. Yönetimde ise Gıyâseddin II. Muhammed Şah vardı.¹² Kuzey Afrika coğrafyasında "Fas'ta Merinîler, Tilimsân'da Abdülvâdîler, Tunus'ta Hafsîler gibi Berberî devletler hüküm sürüyorlardı.¹³ Uzak Doğu'daki Müslümanlar, bir devlet kuramasa da Malezya'nın Terengganu bölgesinde varlıklarını devam ettiriyorlardı.¹⁴ Her dönemde olduğu gibi 14. yüzyılda da dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan ve hac ibadetini yapma imkânı bulabilen Müslümanlar, Mekke ve Medine'ye geliyor ve hac ibadetlerini yapmaya gayret gösteriyordu. Bu dönemde hac ibadetini yapanlardan birisi de İbn Battûta idi. Ancak İbn Battûta'nın diğer hacılardan farkı ise yaptığı hac ibadetini eserinde anlatmasıydı.

Resim-1: İbn Battûta'nın seyahat ettiği dünya coğrafyası¹⁵

¹² Naimur Rahman Farooqi, "Delhi Sultanlığı", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/130-132.

¹³ Hakkı Dursun Yıldız, "Berberîler", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/478-483.

¹⁴ Syed Muhammad Naquib al-Attas, "Endonezya-Tarih", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/194-197.

¹⁵ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Battûta et-Tâncî, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, çev. A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 2/1105.

I. İbn Battûta'nın Gözüyle 14. Yüzyılda Hac İbadeti

A. Medine'den Mekke'ye Gidiş ve Zülhuleyfe'de İhrama Giriş

İbn Battûta 726/1326 yılında ilk haccını gerçekleştirme amacıyla Medine'den hareket edip Mekke'ye doğru yola çıkar. Hz. Peygamber'in ihrama girdiği Zülhuleyfe'de aynı isimli mescidin civarında konaklar. Burası Medine'den beş mil uzaklıktadır.¹⁶ Burada Akık vadisinde dikişli elbiselerini çıkarır. Ardından gusül abdesti alır ve ihram elbiselerini giyer. İki rekât namaz kılarak hacc-ı ifrada niyet eder.¹⁷ Şi'bü Ali denilen yere varıncaya kadar bütün vadi, tepe, iniş ve yokuşlarda durmadan telbiye getirir. Geceyi burada geçirir. Ardından Revhâya varır. Burada Bîru Zatü'l-Alem olarak bilinen bir kuyu vardır. İbn Battûta bu kuyuyu "Burada Hz. Ali'nin cinlerle savaştığı söylenir." diye tarif eder. Buradan çıktıktan sonra Safra denilen yere varır. Burası mamur bir vadidir.

¹⁶ İbn Battûta, *Rihlet*, 141. Günümüzde Medine'deki Mescid-i Nebevi ile Zülhuleyfe'nin arası yürüme mesafesiyle 9.9 km'dir. Bk. <https://www.google.com/maps/dir/Dhul+Hulaifah+Miqat+Mosque,+Medine+Suudi+Arabistan/Mescid-i+Nebev%C3%AE,+Al+Haram,+Medina+42311,+Suudi+Arabistan/@24.4441484,39.5174769,12.83z/data=!4m14!4m13!1m5!1m1!1s0x15bdc6e2068d0045:0x86e24d155da78653!2m2!1d39.5429944!2d24.4137279!1m5!1m1!1s0x15bdbfaa-728d4c15:0x39c9cca9e8b98e2f!2m2!1d39.6111545!2d24.467197!3e2> (Erişim: 15.02.2021).

İbn Battûta günümüzde yaklaşık 10 km'lik bir mesafeyi 5 mil olarak zikreder. Bu da seyahatnâmede ve o dönemde bahsedilen bir mil mesafenin günümüzde 2 km'ye tekabül ettiğine işaret etmektedir.

¹⁷ "İfrad Haccı: Hac aylarında sadece hac yapmak üzere ihrama girilip umresiz olarak yapılan hacca denir. Bu hacca yapacak kişi "Allah'ım senin rızan için hac yapmak istiyorum. Bunu kolaylaştır ve kabul eyle." diyerek hacca niyet eder ve telbiye getirir. Böylece yalnız hac için ihrama girer. Hacdan önce umre yapamaz. Bayramın birinci günü tıraş oluncaya kadar hac ihramıyla kalır ve ihramdan çıkamaz. Arafat'a kadar vaktini tavaf ve ibadetle geçirir. İfrad haccına niyet eden kişi kudüm tavafını yaptıktan sonra haccın sa'yini de akabinde yapabilir. Haccın sa'yini kudüm tavafının ardından yapan kişiler artık ziyaret tavafından sonra sa'y yapmaları gerekmez." Bk. İsmail Karagöz-Mehmet Keskin-Halil Altuntaş, *Hac İlmihali*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 42; Bünyamin Erul-Ekrem Keleş, *Haccı Anlamak*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 95-96.

Burada su, hurma ağaçları ve evler vardır. Bir de Hz. Hasan soyundan gelen şeriflerin oturduğu bir konak vardır. Safrâ'da konakladıktan sonra Bedir'e varır. İbn Battûta burayı Allah'ın müşrikleri perişan ettiği ve onlara karşı Hz. Peygamber'e yardım edip zafer nasip ettiği, hurma bahçelerinin ve su kaynağının olduğu bir yer olarak tavsif eder. Müşriklerin yenildiği mevkiin bu dönemde bahçe olarak kullanıldığını ve Bedir Savaşı'nda şehit düşen sahâbe kabirlerinin bu bahçenin arkasında bulunduğunu belirtir. Bedir Savaşı'nda meleklerin indiği Cebelirahme'nin (Rahmet dağının) yerini tarif eder. Yakınlardaki Tubûl dağında ahalisinin her cuma gecesi davul sesine benzer sesler duyduğu iddiasına yer verir. Hz. Peygamber'in Bedir Savaşı'nda kullandığı çardağın yerinden ve onun devesinin çöktüğü yere yapılan Mebrekü Nâkati'r-Resûl Mescidi'nden bahseder. İbn Battûta, Bedir'den hareket eder. Bikâû'l-Bezvâ adlı çöle girer. Buradaki çöl yolculuğunun çok meşakkatli olduğunu ve üç gün sürdüğünü ifade eder. Bitiminde Râbiğ vadisine geldiğini, Mısır ve Mağrib'den gelen hacıların burada ihrama girdiğini, Râbiğ'den Hulays'a kadar üç gün boyunca yol aldıklarını, meşakkatli Sevîk yoluna geldiklerini, burada kumun çok olduğunu, hacıların Mısır ve Şam'dan getirdikleri sevîği (kavutu/kavrulmuş unu) burada şekerle karıştırarak içtiklerini, hac görevlisi olan emîrlerin sevîkleri kâselere doldurarak halka dağıttıklarını anlatır. İbn Battûta bu noktada Hz. Peygamber'in mucizesini anlatan bir rivayeti nakleder. Buna göre Hz. Peygamber buradan geçerken ahabının yanında yiyecek ve içecek bulunmadığı için elini kuma daldırır ve onlara sunar. Sahâbe verileni içince sevîk tadını bulurlar.¹⁸ İbn Battûta, daha sonra Birketü'l-Huleys, Usfân ve Merrüzahrân da denilen Batn-ı Mar'a uğrayıp buralarda konaklayarak Mekke'ye ulaşır.¹⁹

İbn Battûta'nın, Zülhuleyfe'de ihrama girmesi, burada iki rekât namaz kılması ve telbiye getirmesi gibi fiilleri,

¹⁸ İbn Battûta, *Rihlet*, 141-143.

¹⁹ İbn Battûta, *Rihlet*, 143-144.

Hız. Peygamber'in sünnetini uygulamaya çalıştığını göstermektedir. Zira Hız. Peygamber burada ihrama girmiş, namaz kılmış ve telbiye getirmiştir.²⁰ İbn Ebî Sebre'nin Saîd b. Muhammed b. Cübeyr b. Mut'im'den, onun da babasından rivayet ettiği hadise göre Hız. Peygamber Zülhuleyfe'de öğle namazını iki rekât olarak kılmış ve namazdan sonra ihrama girmiştir.²¹ Abdullah b. Ömer'in rivayetinde de Hız. Peygamber Zülhuleyfe Mescidi'ne gelmiş ve Lebbeyk Allâhümme lebbeyk, lebbeyke lâ şerîke leke lebbeyk. İinne'l-hamde ve'n-nîmete leke ve'l-mülk lâ şerike lek." diyerek telbiye getirmiştir.²² İbn Battûta, Medine'den Mekke'ye gittiği hac yolculuğu sırasında, Zülhuleyfe, Zâtü'l-Alem (Bî'ru Ali), Revhâ, Safrâ, Bedir, Bikâü'l-Bezvâ, Hulays, Uşfân ve Merrüzzahrân güzergâhıyla Mekke'ye ulaşmıştır. İbn Battûtâ'nın takip ettiği bu güzergâh Hız. Peygamber'in Vedâ Haccı sırasında izlediği güzergâh ile hemen hemen aynıdır. Hız. Peygamber, hac ibadeti yapmak üzere Medine'den çıktığında Zülhuleyfe'de ihrama girmiş, Beydâ, İrkuzsubye, Revhâ, Munsaraf, Üsâye, Sukyâ, Ebvâ, Bedir, Ezrak, Cuhfe, Kudeyd, Uşfân, Merrüzzahrân güzergâhını takip ederek Mekke'ye gelmiştir.²³ Bu durum 14. yüzyılda Medine'den Mekke'ye giden hacıların Hız. Peygamber'in takip ettiği güzergâhı kullanmayı ve bu güzergâhtaki Hız. Peygamber'in hatıralarını yâd edip ziyaret etmeyi önemsediklerini göstermektedir. İbn Battûta bu yolculuğu sırasında konakladıkları yerlerle ilgili olan Hız. Peygamber'in hatıralarına da yer vermiştir. Bu anlamda

²⁰ Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Kitâbü's-Sünen el-Ma'rûf bi's-Süneni'l-Kübrâ*, thk. Merkezü'l-Buhûs, (Kahire: Dârü't-Te'sîl, 2012), "Menâsik", 24 (No. 3827), 54 (No. 3915); Ebü'l-Fidâ' İsmâîlbn Ömer. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Cîze: Dâru Hicr, 1998), 7/431-439.

²¹ Muhammed b. Ömer el-Vâkidî, *Kitabü'l-Megâzî li'l-Vâkidî*, thk. Marsden Jones (Beirut: Âlemü'l-Kütüb, 1984), 1089.

²² Müslim b. el-Haccâc en-Nîşâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, thk. Râid b. Sabri (Riyad: Dârü'l-Hadâra, 2015), "Hac", 3 (No. 19/1184).

²³ Rifat Oral, *Peygamberimizle 27 Gün (Veda Haccı)*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), 29-62.

da en fazla Bedir'deki anılarına değinmiştir. Bu anılara yer verilmesi, hem Hz. Peygamber'in hatıralarının unutulmayıp canlı tutulması hem de hacıların ziyaretleri esnasında manevi atmosferi yaşamaya gayret ettiklerini göstermesi açısından dikkate değer bir durumdur.

B. Kudûm Tavafı

İbn Battûta bir sabah vakti Mekke'ye varır. Benî Şeybe kapısından Kâbe'ye girer.²⁴ Onun böyle yapması Hz. Peygamber'in sünnetini uygulamak istemesinden kaynaklanmaktadır. Zira Hz. Peygamber, Vedâ Haccı sırasında Medine'den Mekke'ye geldiğinde Kâbe'ye ilk girişinde Benî Şeybe kapısını kullanmıştır.²⁵ İbn Battûta Kâbe'yi seyrederek ardından kudûm tavafını²⁶ yapar. Mübârek Hacerülesved'i istilâm eder. Makâm-ı İbrâhim'de iki rekât namaz kılar. Hacerülesved ile Kâbe kapısı arasındaki Mültezem'de Kâbe'ye sarılır. Dua eder. Zemzem suyundan içer. Sonra Safâ ile Merve arasında sa'y yapar. Kâbe'ye ulaştırdığı, onu ve Hacerülesved'i görmeyi nasip ettiği ve Hz. İbrâhim'in davetine icabet etmeyi bahşettiği için Allah'a şükreder ve hamdeder. İbn Battûta hacc-ı ifrad yaptığı için ihramdan çıkmaz. Zaten ihramdan çıktığına dair bir şey söylemez. Kudûm tavafının ardından haccın sa'yını yapar. Sa'ydan sonra konakladığı yere geçer ve Kâbe'nin İbrâhim kapısına yakın bir yerde konaklar.²⁷

²⁴ İbn Battûta, *Rihlet*, 145.

²⁵ İbn Abbas'ın rivayetine göre Hz. Peygamber Kasvâ adlı devesine binmiş olarak gündüz vakti Kuda'dan Mekke'ye giriş yapar. Nihayet Benî Şeybe kapısından Kâbe'e girer ve "Allah'ım! Bu beytin şerefini, azametini, saygınlığını, heybetini ve iyiliğini artır." diye dua etmiştir. Bk. Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 1097. Hz. Peygamber'in Kâbe'ye girdiği anda yaptığı dualarla ilgili olarak bk. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, haz. Yusuf Abdurrahmân el-Maraşlı (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1356), 5/73.

²⁶ Kudûm Tavafı: İfrad haccı yapanların Mekke'ye geldiklerinde yaptıkları ilk tavafa denir. Karagöz-Keskin-Altuntaş, *Hac İlmihali*, 63.

²⁷ İbn Battûta, *Rihlet*, 145-160.

İbn Battûta, tavafin ve sa'yın yapılışına ve bu esnada okunan dualara dair bir ayrıntı vermemiş ancak yaptığı ibadetlerin isimlerini zikretmiştir. O, haccın umresiyle ilgili yaptığı ibadetlerde ve bu ibadetlerin sıralamalarında Hz Peygamber'in sünnetine uyduğu görülür.²⁸ Zira Hz. Peygamber Kâbe'ye ilk girdiğinde tavaf yapmış,²⁹ Hacerülesved'i istilâm etmiş,³⁰ tavafin ilk üç şavtında remel yapmış (çalımlı ve hızlı adımlarla yürümüş),³¹ tavaf bitince Makâm-ı İbrâhim'de iki rekât namaz kılmış,³² tavaf esnasında Kâbe'nin iki rûknünü/köşesini (Rûknülyemânî ve Hacerülesved rûknünü) istilâm etmiş,³³ Mültezem'de Kâbe'ye sarılmış,³⁴ tavafta ıztibâ³⁵ yapmış,³⁶ tavafta çeşitli dualar okumuş,³⁷ Safâ ile Merve arasında sa'y etmiştir.³⁸

²⁸ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 1097-1099.

²⁹ Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî, el-Câmi'u'l-Müsne-dü's-Sahîh*, thk. Merkezü'l-Buhûs (Beyrut: Dârü't-Te'sil, 2012), "Hac", 63 (No. 1627), 78 (No. 1653), 80 (No. 1656).

³⁰ Buhârî, "Hac", 60 (No. 1624); Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Merkezü'l-Buhûs, (Kahire: Dârü't-Te'sil, 2014), "Menâsik", 27 (No. 2959); Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünenü li'l-İmâm Ebî Dâvud*, thk. Adil b. Muhammed v.dğr. (Kahire: Dârü't-Te'sil, 2015), "Menâsik", 43 (No. 1863).

³¹ Buhârî, "Hac", 55 (No. 1615), 57 (No. 1617), 63 (No. 1627-1628); İbn Mâce, "Menâsik", 29 (No. 2963); Ebû Dâvûd, "Menâsik", 49 (No. 1884).

³² Buhârî, "Hac", 72 (No. 1639), 80 (No. 1656-1657); İbn Mâce, "Menâsik", 33 (No. 2972); Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 1097.

³³ Buhârî, "Hac", 59 (No. 1621), 60 (No. 1624); Ebû Dâvûd, "Menâsik", 45 (No. 1868); Müslim, "Hac", 19 (No. 147/1218), 40 (No. 247/1268-1269).

³⁴ İbn Mâce, "Menâsik", 35 (No. 2975); Ebû Dâvûd, "Menâsik", 52 (No. 1889-1890).

³⁵ İztibâ': Omuzlara alınan ridânın bir ucunu sağ koltuk altından geçirip sol omuzu üzerine atıp sağ omuzu ve sağ kolu açık bırakmak demektir. Bk. Karagöz-Keskin-Altuntaş, *Hac İlmihali*, 79.

³⁶ İbn Mâce, "Menâsik", 30 (No. 2968); Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 1096.

³⁷ İbn Mâce, "Hac", 32 (No. 2970); Ebû Dâvûd, "Menâsik", 49 (No. 1883); Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 1097.

³⁸ Buhârî, "Hac", 79 (No. 1654), 80 (No. 1656-1657); İbn Mâce, "Menâsik", 43 (No. 3000); Ebû Dâvûd, "Menâsik", 53 (No. 1892); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 4/338; Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 1099.

C. Vakfe, Şeytan Taşlama, Kurban Kesme ve İfâza Tavafı Gibi Haccın Temel İbadetleri

İbn Battûta hac ibadetinin gerçekleştiği zilhicce ayında yapılan uygulamalarla ilgili birçok detay vermiştir. Onun anlattıklarına göre Mekke'de zilhiccenin ilk gününde vakit namazlarında sabah akşam davullar ve kösler çalınır. Bu âdet Arafat'a çıkıncaya kadar devam eder. Zilhiccenin yedinci günü hatip öğle namazına müteakip beliğ bir hutbe okur. Hutbede insanlara menâsikü'l-haccı yani hacda yapılması gereken ibadetleri ve vakfeyi öğretir. Zilhiccenin sekizinci günü hacılar Mina'ya çıkar. Mısır, Irak ve Şam'dan gelen emîrler ile âlimler bu geceyi Mina'da geçirirler. Bu ülkelerin ahalisi kandil ve mum yakmak konusunda birbirleriyle yarış yaparlar. Dokuzuncu gün sabah namazından sonra hareket ederek Mina'dan Arafat'a giderler. Yol üstünde Mina ile Müzdelife arasında bulunan Muhassir³⁹ vadisinden koşarak geçerler.⁴⁰

İbn Battûta Muhassir vadisinden hızla gitmenin Hz. Peygamber'in sünneti olduğunu ve bu vadinin Müzdelife ile Mina arasında vakfe için bir sınır teşkil ettiğini bildirir. Müzdelife'nin de iki dağ arasında düz bir alan olduğunu, etrafında su havuzları ve sarnıçların bulunduğunu, bu su havuzlarının Abbâsî Halifesi Hârûnüreşîd'in hanımı Zübeyde bint Ca'fer b. Ebû Mansûr tarafından yaptırıldığını bildirir. İbn Battûta Mina-Arafat-Mekke arasındaki mesafeyle ilgili olarak Arafat ile Mina arasının beş mil ve yine Mina ile Mekke arasının da beş mil olduğunu ifade eder.⁴¹

İbn Battûta Arafat hakkında detaylı bilgiler aktırır. Onun anlattıklarına göre Arafat'ın üç ismi vardır. Birincisi Arafat, ikincisi cem (toplanma yeri), üçüncüsü de Meş'ar-i

³⁹ Muhassir Vadisi: Mina ile Müzdelife arasında bulunan bir vadidir. Bk. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhassir> (Erişim: 7.3.2021).

⁴⁰ İbn Battûta, *Rihlet*, 181.

⁴¹ İbn Battûta, *Rihlet*, 181.

Harâm'dır. Arafat geniş ve düz bir yerdir. Etrafı dağlarla çevrilidir. Arafat düzlüğünün bir tarafında Cebelirahme⁴² vardır. İşte burada ve bunun etrafında vakfe yapılır. Cebelirahme'nin önünde yaklaşık bir mil uzaklıkta iki işaret vardır. Bunlar Hil⁴³ ve Harem bölgeleri arasındaki sınırı gösterir. Bunların yakınında Arafat'ı takip eden Batn-ı Urene⁴⁴ başlar. Hz. Peygamber Urene'den kalkıp uzak durmayı emretmiştir. Buradan (burada vakfe yapmaktan uzak durup) korunmak gerekir. Güneş batıncaya kadar vakfeden ayrılmamak ve yola çıkmamak gerekir. Deveciler, hacıların birçoğunu yola çıkmaya teşvik ederler. Dönüş yolundaki izdihamdan korkuturlar. Batn-ı Urene'ye varıncaya kadar yürümelerini isterler. Fakat bu hareket onların hac ibadetini bozar. Cebelirahme vakfe için toplanma alanının tam ortasında yükselir. Diğer dağlardan da ayrıdır. Bu dağ, birbirinden ayrı, parça parça kayalardan oluşur. Tam tepesinde Ümmü Seleme'ye nisbet edilen bir kubbe vardır. Ortasında ise bir mescit vardır. İnsanlar burada namaz kılmak için izdiham oluştururlar. Mescidin çevresinde geniş bir düzlük vardır; burası Arafat meydanına bakar. İnsanlar ön taraftaki duvarda bulunan mihrapta namaz kılarlar. Bu dağın altında, kible yönünün solunda eski bir yapı vardır. Bu yapı Hz. Âdem'e nisbet edilir. Bunun da solundaki kayalıkta Hz. Peygamber'in vakfe yaptığı yer vardır. Bunların çevresinde su sarnıçları ve kuyuları mevcuttur. Bunun yakınında imamın hutbe okuduğu

⁴² Cebelirahme: Arafat vadisinde bulunan, eteğinde Hz. Peygamber'in vakfe yaptığı küçük dağ. Bk. Salim Öğüt, "Cebelirahme", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/186-187.

⁴³ Hil: Harem bölgesini çevreleyen, Zülhuleyfe, Cuhfe, Karn, Yelemlem ve Zâtürk adındaki yerleşim yerlerini birleştiren yer ile harem sınırları arasında kalan bölgedir. Bk. Karagöz-Keskin-Altuntaş, *Hac İlmihali*, 55.

⁴⁴ Urene: Arafat ile Harem bölgesi arasında sınır teşkil eden, Arafat dışında kaldığı için vakfe yapmanın câiz olmadığı, Harem'den sayılıp sayılmadığı konusunda ihtilaf bulunan vadidir. Bk. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/urene> (Erişim: 7.3.2021).

ve öğle namazı ile ikindi namazını cemederek namaz kıldırđığı yer bulunmaktadır. Burada kible yönünde iki sınır işaretinin solunda Erâk vadisi vardır. Bu vadede yeşil misvak ağaçları boylu boyunca uzanır. İbn Battûta vakfeden iniş anını ve o manevi atmosferi şu şekilde betimler. "Hacıların hareket etme vakti gelince Mâlikî imamı eliyle işaret ederek vakfe durduğu yerden iner. İnsanlar bir anda harekete geçer; sanki dağlar sallanır. O ne güzel an ve ne büyük manzaradır. Ruhlar orada hüsn-i âkabeti arzular; gönüller rahmet rüzgârlarını ister. Yüce Allah bizi, o gün rızasına kavuşan has kullarından eylesin!"⁴⁵

İbn Battûta, ilk vakfesini 726 yılının zilhicce ayında perşembe gününde yapar. Yani 9 Zilhicce 726/6 Kasım 1326 tarihinde ilk haccını edâ eder. Bu yılda Mısır kervanının emîri, Melik Nâsır'ın naibi Argun Devâdâr'dır. Hacca bu sene Melik Nâsır'ın hanımı ve kızı da gelmiştir. Kızı da Argün'ün oğlu Ebû Bekir'in karısıdır. Hacca gelenler arasında Sara ve Hârezm sultanı Muhammed Uzbek'in kızı Hunde ve Şam kafilesinin emîri Seyfeddin Çoban da vardır. İbn Battûta ve beraberindekiler güneş battıktan sonra Arafat'tan ayrılırlar. Yatsının son vakitlerinde Müzdelife'ye ulaşırlar. Burada Hz. Peygamber'in sünnetine uyarak akşam ve yatsı namazını cemederek kılarlar. Sabah namazını Müzdelife'de kıldıktan sonra Mina'ya doğru yürürler. Meş'ar-i Harâm'da vakfe ve dua yaptıktan sonra Mina'ya varırlar. İbn Battûta bundan sonrasını özetle şöyle anlatır. "Muhassir vadisi haricinde buranın hepsi Müzdelife'dir. Bu vadede hervele yapılır. Yani hızlıca yürünür. İnsanların çoğu Cemerât'a"⁴⁶ atacağı

⁴⁵ İbn Battûta, *Rihlet*, 181-182.

⁴⁶ Cemre: Hacıların Kurban Bayramı günlerinde Mina'da attıkları küçük taşların her birine ve bu taşların atıldığı üç ayrı yere cemre denir. Çođulu cimâr ve cemerâttir. Bu yerlere taş atılması işine de remy-i cimâr denir. Bk. M. Özgü Aras, "Cemre", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/340-341.

taşları Müzdelife’de toplarlar. Bu taşların Müzdelife’de toplanması müstehaptır. Mescid-i Hayf’ta taş toplayanlar da olur. Bu konuda genişlik vardır. İnsanlar Mina’ya vardıklarında Akabe cemresi için taşlamaya başlarlar. Sonra kurban keser, tıraş olur ve ihramdan çıkarlar. Ancak ifâza (yani farz) tavafını yapıncaya kadar kadınlarla cinsî olarak beraber olmazlar ve koku sürünmezler. Akabe cemresi, Kurban Bayramı’nın sabahında güneş doğarken taşlanır. Taşlama bitince, hacıların çoğu kurbanını kestikten ve tıraş olduktan sonra ifâza tavafına gider. Bir kısmı da ikinci güne kalır. İkinci günü güneşin zevali sırasında (yani öğle vaktinde) hacılar ilk cemreye yedi taş atarlar. Orta cemreye de aynı sayıda taş atarlar. Hz. Peygamber’in yaptığına ittibâ ederek bu iki cemre (küçük ve orta cemre) arasında bekleyip dua ederler. Üçüncü gün ise kırk dokuz taş atıldıktan sonra aceleyle Mekke’ye inerler. Hacıların büyük bir kısmı, kurban gününden sonra üçüncü günü de orada geçirir, nihayet yetmiş taş atmış olurlar.”⁴⁷

İbn Battûta Mısır kervanı tarafından gönderilen Kâbe örtüsünün Kurban Bayramı günü Kâbe’nin üzerine konduğunu, bayramın üçüncü gününde Benî Şeybelilerin örtüyü Kâbe üzerinden sarkıtığını, örtünün siyah ipekten, astarının ise ketenden yapıldığını, örtünün üzerine beyaz harflerle “جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا” “Allah Kâbe’yi o saygıdeğer evi insanlar(ın din ve dünyaları) için ayakta kalma (ve canlanma) sebebi kıldı.”⁴⁸ âyetinin yazıldığını, Kâbe’nin diğer yönlerinde de yine beyaz harflerle başka âyet-i kerîmelerin yazıldığını, Kâbe örtüsünün kirlenmemesi ve yıpranmaması için biraz bükülerek yukarıya doğru kaldırıldığını ifade eder. İbn Battûta, Kâbe örtüsünün Melik Nâsır tarafından yaptırılıp tedarik edildiğini, Mekke

⁴⁷ İbn Battûta, *Rihlet*, 182-183.

⁴⁸ *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), Mâide, 5/97.

kadısı, hatibi, imamları, müezzinleri, temizlik görevlileri ve kayyımlar gibi görevlilerin maaşlarının, ayrıca Harem-i Şerif'in mum ve zeytinyağı gibi ihtiyaçlarının her sene yine Melik Nâsır tarafından gönderildiğini ifade eder.⁴⁹

İbn Battûta'nın Mekke, Müzdelife, Arafat ve Mina'da yapılan hac menâsikiyle ilgili ibadetlerin ve verdiği bilgilerin Hz. Peygamber'in sünnetine ve uygulamalarına uygun olduğu görülmektedir. Onun anlattığı zilhiccenin yedinci günü hatibin Mekke'de hutbe irad etmesi, hacıların zilhiccenin sekizinci gününde Mina'ya çıkmaları, ertesi günü Mina'dan hareket edip Muhassir vadisini hızla geçerek Arafat'a varmaları, Arafat'ta Cebelirahme'de vakfe yapmaları, imamın Arafat'ta hutbe okuması, arefe günü akşam namazından sonra Arafat'tan ayrılıp, Muhassir vadisini hızla geçip, Müzdelife'ye varmaları, Müzdelife'de vakfe yapmaları, yine burada akşam namazı ile yatsı namazını cemederek kılmaları ve şeytana atılacak taşları toplamaları, buradan Mina'ya varıp şeytan taşlamaları, sonra kurban kesmeleri, tıraş olup ihramdan çıkmaları, sonra ifâza tavafını yapmaları, bayramın ikinci ve üçüncü günleri şeytan taşlamaları gibi haccın menâsikiyle ilgili bu uygulamaların Hz. Peygamber'in sünnetine uygun olduğu görülmektedir. Zira Hz. Peygamber de terviye gününde önce Mekke'de hutbe irad etmiş,⁵⁰ Mina'dan Arafat'a giderken Muhassir vadisini hızla geçmiş,⁵¹ Arafat'ta vakfe yapıp hutbe okumuş,⁵² yine burada öğle ile ikinci namazını cemederek kılmış,⁵³ Müzdelife'de akşam ile yatsı namazını

⁴⁹ İbn Battûta, *Rihlet*, 183-184.

⁵⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1984), 3/1100-1102.

⁵¹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 3/1107.

⁵² Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ v.dğr. (Türâsü'l-İslâm, ts.), 2/203; Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 3/1102-1104.

⁵³ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 3/1102.

cemederek kılmış,⁵⁴ Müzdelife’de taş toplamış, bayramın birinci günü Mina’ya gelip burada şeytan taşlamış ve akabinde telbiye getirmiş,⁵⁵ kurbanlarını kesmiş sonra tıraş olmuş, bayramın birinci günü ifâza tavafını yapmış, tavafını bitirdikten sonra zezem suyundan içmiş,⁵⁶ daha sonra şeytan taşlama ibadetlerini tamamlamış ve veda tavafı yapıp Medine’ye dönmüştür.⁵⁷

İbn Battûta, Müzdelife vakfesi sırasında Muhassir vadisinden ve Arafat vakfesi sırasında ise Batn-ı Urene’den uzak durulması konusuna yer vermiştir. Onun bu fıkhi bilgilerinin İslâm tarihi kaynaklarında da yer aldığı görülmektedir. Vâkıdî’nin zikrettiği İbn Abbas’ın nakline göre Hz. Peygamber “Arafat’ın tümü vakfe yeridir ancak Urene hariç; Müzdelife’nin tamamı vakfe yeridir, ancak Muhassir vadisi hariç.”⁵⁸ diye buyurmuştur. İbn Battûta’nın haccın fıkhi yönüyle ilgili verdiği bilgilerin kaynaklarla örtüşmesi onun doğru bilgileri elde etmedeki hassasiyetini de göstermektedir.

D. Mescid-i Harâm’daki Cuma Namazları ve Hutbeler

İbn Battûta Mescid-i Harâm’da cuma hutbesinin nasıl irad edildiğine dair etraflıca bilgi verir. Buna göre hatip, cuma günleri minber, Hacerülesved ile Irak köşesi arasındaki Kâbe duvarına yaslanır. Siyah bir elbise, siyah bir sarık ve siyah bir taylasan (şal) giyen hatip, yüzünü Makâm-ı İbrâhim’e doğru çevirir. Bu elbiseler kendisine Memlûklü Sultanı Melik Nâsır tarafından verilmiştir. İki müezzinin tuttuğu iki siyah sancak arasında vakur ve sakin bir şekilde yürür. Hatibin önünde de bir görevli

⁵⁴ Vâkıdî, *Kitâbü’l-Megâzî*, 3/1106.

⁵⁵ Vâkıdî, *Kitâbü’l-Megâzî*, 3/1107-1108.

⁵⁶ Vâkıdî, *Kitâbü’l-Megâzî*, 3/1108-1110.

⁵⁷ Vâkıdî, *Kitâbü’l-Megâzî*, 3/1110-1114.

⁵⁸ Vâkıdî, *Kitâbü’l-Megâzî*, 3/1103-1104.

yürümektedir; bu görevlinin elinde ferka'a denilen bir tür kamçı vardır. Görevli bu kamçıyı sallayarak bir ses çıkartır. Mescidin her tarafından duyulan bu ses, hatibin kalktığı manasına gelir. Hacerülesved'i öpen ve burada dua eden hatip, minbere yönelir. Bu esnada müezzinlerin başı olan müezzin-i zemzemî siyah elbiseler giyinmiş ve omzundaki kılıcı eliyle tutmuş hâlde hatibin önünde yürümektedir. Minberin iki yanına iki sancak dikilir. Hatip her basamağa adımını attıkça müezzin de kılıcıyla basamağa vurur. Son basamağa çıkılıp kılıç da vurulduktan sonra hatip Kâbe'ye döner, ayakta sessiz dua eder. Sonra cemaate yüzünü çevirir, sağına ve soluna selâm verir. Halk da onun selâmını alır. Hatip oturur. Müezzinler hep beraber Zemzem Kubbesi'nin üzerinden ezan okumaya başlarlar. Ezan bittikten sonra hatip hutbe okumaya başlar. Hatip önce Peygambere salât ve selâm getirir. Salavattan sonra parmağıyla Kâbe'ye işaret ederek şöyle der: "Allah'ım! Arefede vakfe yapanlar var olduğu sürece sen Hz. Muhammed'e ve onun Ehl-i beyt'ine salât ve selâm eyle!" Bundan sonra dört halifeye, diğer ashaba, Hz. Peygamber'in iki amcasına, torunlarına, Hz. Fâtıma'ya ve Hz. Hatice'ye salât ve selâm eder. Daha sonra Memlûklü Sultanı Melik Nâsır'a, mücahid sultan Nureddin b. Ali b. Melik el-Müeyyed'e, Mekke şeriflerinden olan iki emîr Seyfeddin Utayfa'ya ve Esedüddin Rumeys'e dua eder. Bir defasında hatip Irak hükümdarına da dua etmiştir. Ancak bunun ardı gelmemiştir. Hutbeden sonra namaz kılınır. Namazın ardından hatip kalkar. Sancaklar sağda ve solda, ferka'a da onun tam önünde götürülür. Böylece namazın bittiği belirtilir. Sonra minber kaldırılıp Makâm-ı İbrâhim'in karşısındaki asıl yerine götürülür.⁵⁹ İbn Battûta'nın Mescid-i Harâm'ın hatibinin hutbe okurken siyah elbiseler giydiğini söylemesi dikkat çekmektedir. Ülkemizde de son yıllara kadar imam

⁵⁹ İbn Battûta, *Rihlet*, 173-174.

ve hatiplerin camide namaz kıldırırken siyah cübbe giyme âdetlerinin kökeninde bu geleneğin yattığını söylemek mümkündür.

E. Hac İbadetleri Esnasında Mezhep Farklılıklarına Dair Tespitleri

İbn Battûta Mescid-i Harâm'da Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî ve Hanefî olmak üzere dört farklı mezhep imamının görev yaptığını, her imamın kendilerine ait bir mihrabının olduğunu ve burada diğerlerinden ayrı olarak namaz kıldırıldığını belirtir.⁶⁰ Onun aktardıklarına göre Mescid-i Harâm'da Mâlikî mezhebinin imamı Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman,⁶¹ Şâfiî mezhebinin imamı Mekke'nin ünlü âlimlerinden Şihabeddin b. Burhan, Hanbelî mezhebinin imamı hadis bilgini Muhammed b. Osman ve Hanefî mezhebinin imamı Şihabeddin Ahmed b. Ali'dir. İbn Battûta Hanefî imamı hakkında şu detayı da verir. "Bu zat Mekke'de kalanları doyurur, yolculara ve yalnızlara kol kanat gerer. Her sene kırk elli bin dirhem borca girerek yoksulları doyurmaya çalışır. Allah'ın izniyle de borcunu ödemeye muvaffak olur. Türk kumandan ve valiler kendi mezheplerinin imamı olduğu için bu adama çok saygı gösterirler."⁶²

İbn Battûta Mescid-i Harâm'da beş vakit namazda mezhep imamlarının nasıl imamlık yaptığı konusunda önemli detaylar nakleder. Buna göre bir namaz vakti geldiğinde Mescid-i Harâm'da ilk namaz kıldırın kişi Şâfiî imamıdır. Zira emîr ona öncelik hakkı vermiştir. Mekke halkının çoğu da Şâfiî mezhebindedir. Şâfiî imamının namaz kıldırıldığı makamı/mihrabı Makâm-ı İbrâhim'in arkasında bulunmaktadır. Şâfiî imamı namazı kıldırıp bitirdikten sonra Mâlikî imamı namaz kıldırır. Onun

⁶⁰ İbn Battûta, *Rihlet*, 172-173.

⁶¹ İbn Battûta, *Rihlet*, 153, 162.

⁶² İbn Battûta, *Rihlet*, 163-164.

mihrabı ise Kâbe'nin Rüknyemânî köşesinin karşısında bulunmaktadır. Hanbelî imamı ise namazı Rüknyemânî ile Hacerülesved arasında bulunan yerde aynı anda kıldırır. Daha sonra Hanefî imamı ise altın oluk karşısında bulunan kendisine ait mihrapta kıldırır. Akşam olunca her bir imamın önündeki mihrapta mum yakılır. Dört vakit namaz bu sıraya göre kılınır. Akşam namazında ise her bir imam, diğerleriyle aynı anda kendi cemaatine kendi mihrabında namaz kıldırır. Bu sebeple akşam namazında bazen Mescid-i Harâm'a girenler bir anda hangi cemaate ve hangi imama uyacağını şaşırır. Çünkü hepsi aynı anda namaz kıldırmaktadırlar. Cemaat arasında Mâlikî olanlar Şâfiî imama uyararak rükûya gidebilir. Hanefî olanlar da Hanbelî imama uyararak secdeye varabilir.⁶³

II. Hac İbadetinde Önemli Ziyaret Mekânları

A. Mescid-i Harâm'daki Önemli Mekânlar ve Hacıların İbadetleri

İbn Battûta, Mekke'de receb, şâban, ramazan ve şevval aylarında halkın ibadete ağırlık verdiğini, tavaf, umre, namaz gibi ibadetleri yapmada azami gayret gösterdiklerini anlatır. Özellikle Mî'rac ve Berat kandili günlerinde halkın Mescid-i Harâm'ı ve sokakları kandillerle aydınlatarak coşkulu bir şekilde ve bir kutlama havasında ibadet ettiklerinden uzun uzun bahseder. Bu aylarda uygulanan âdetleri anlatır.⁶⁴

İbn Battûta, zilkade ayının yirmi yedinci gecesinde Kâbe'nin örtüsünün, tavaf edenler tarafından yırtılması ve kirletilmemesi için bir buçuk adım kadar yukarı kaldırıldığını, bu uygulamaya ihrâmü'l-Kâbe dendiğini, bugünlerde Kâbe'nin çok kalabalık olduğunu ve Arafat vakfesine kadar bu yoğunluğun devam ettiğini belirtir.⁶⁵

⁶³ İbn Battûta, *Rihlet*, 172-173.

⁶⁴ İbn Battûta, *Rihlet*, 174-180.

⁶⁵ İbn Battûta, *Rihlet*, 181.

İbn Battûta, Mekke'deki ibadet mekânları ve ziyaret yerleri hakkında birçok bilgi paylaşır. O, Mescid-i Harâm, Kâbe, Altın Oluk, Dârünnedve, Hacerülesved, Makâm-ı İbrâhim, Hicr, Metâf, Zemzem, Kâbe'nin kapıları, Safâ, Merve, Cennetü'l-Muallâ, Mescid-i Harâm ve Mekke etrafındaki ziyaretgâhlar ve Mekke'nin dağları ile ilgili önemli detaylar aktarır.⁶⁶

İbn Battûta, Mekke'nin Bâbü'l-Muallâ, Bâbü'z-Zâhir (veya Bâbü'l-Umre) ve Bâbü'l-Mesfel adlı üç kapısının olduğunu, Kur'an'da belirtildiği gibi ekip biçmeye uygun olmadığını, ancak Hz. İbrâhim'in duasını aldığını, burada her türlü yeni sebze ve meyvenin bulunduğunu ve yığın yığın çeşitli nimetlerin buraya geldiğini hatta diğer ülke ve şehirlerde ayrı ayrı bulunan tüm güzelliklerin burada toplu hâlde bulunduğunu ifade eder. Özellikle üzüm, incir, şeftali ve yaş hurmanın benzersiz olduğunu beyan eder.⁶⁷ Onun bu tespitleri Mekke'ye gelen hacıların gıda ve erzak temin etme konusunda sorunlar yaşamadığına ve burada ticaretin güçlü olduğuna işaret etmektedir.

İbn Battûta, Mescid-i Harâm'ın şehrin ortasında bulunduğunu, dış görünüşünün gayet sanatkârane yapıldığını, geniş bir sahayı kapsadığını, eni ve boyunun 400 arşından daha fazla olduğunu, duvarlarının 20 arşından daha yüksek olduğunu, 491 adet mermer sütununun olduğunu ve bunların da üç sıra hâlinde yükseldiğini ifade eder.⁶⁸ Onun bu betimlemeleri bu dönemdeki Mescid-i Harâm'ın ibadet alanı olarak hacılar için yeterli genişlikte olduğuna işaret etmektedir. Bu durum hac ibadetinde ciddi manada bir mekân darlığının olmadığını da göstermektedir.

İbn Battûta, Mescid-i Harâm'ın içinde, Kâbe'nin Rûknülirâkî ile Makâm-ı İbrâhim'in karşısında yer alan

⁶⁶ İbn Battûta, *Rihlet*, 144.

⁶⁷ İbn Battûta, *Rihlet*, 145.

⁶⁸ İbn Battûta, *Rihlet*, 146.

Dârünnedve'nin bitişiğindeki bölümde kemerlerin altında tahta sedirlerin olduğunu ve bu sedirlerde Kur'an okuyan kâhilerin, Kur'an yazan hattatların ve terzilerin bulunduğunu belirtir.⁶⁹ Bu da dünyanın değişik bölgelerinden gelen hacıların hem Mescid-i Harâm içinde Kur'an dinleme imkânlarının olduğunu hem de Kur'ân-ı Kerîm'i bir mushaf hâlinde kitap olarak yazdırıp satın alma ve bu Mushaf'ı memleketlerine götürme fırsatı bulduklarını göstermektedir.

İbn Battûta, Kâbe hakkında da detaylı bilgi verir. Onun 20 arşın yükseklikte olduğunu, duvarlarının sağlam siyah ve sert bir taştan yapıldığını, Hacerülesved'in Kâbe'nin kapısı ile Rûknülirâkî arasındaki köşede bulunduğunu, Kâbe'nin kapısıyla Hacerülesved arasındaki yere Mültezem denildiğini, burada duaların kabul edildiğini, kapısının yerden 18 karış yüksekte olduğunu, sanatkârane olan kapının gümüş levhalarla kaplandığını, bu kapının her cuma namazından sonra ve Mevlid-i Nebî günlerinde açıldığını, açılışın belli bir merasimle gerçekleştiğini, Şeybeoğulları reisinin Kâbe kapısını açtığını, daha sonra halka Kâbe'nin içine girmesine ve burada ibadet etmesine müsaade edildiğini, hacıların heyecanla kapı girişinde ellerini kaldırarak girmeyi beklediklerini, kapının açılır açılmaz tekbirlerle içeriye doluştuklarını ve "Allah'ım! Rahmet ve mağfiret kapılarını bize aç ey merhamet edenlerin en merhamet edeni." diye dua ettiklerini ifade eder.⁷⁰ İbn Battûta Kâbe'nin yüksekliğinin 20 arşın olduğunu belirtir. Bir arşın 68 cm olarak kabul edildiğinde⁷¹ o dönemde Kâbe'nin 13.6 metre yüksekliğinde olduğunu söylemek mümkündür. Günümüzde Kâbe'nin yüksekliği 14 metredir.⁷² İbn Battûta'nın

⁶⁹ İbn Battûta, *Rihlet*, 146.

⁷⁰ İbn Battûta, *Rihlet*, 147.

⁷¹ Türk Dil Kurumu Sözlükleri, "Arşın", <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim: 02.03.2021).

⁷² Şevki Ebû Halil, *Siyer Atlası*, 255.

Kâbe kapısı, Hacerülesved ve Rükniürâkî ile ilgili verdiği bilgilerin kaynaklarda verilen ve günümüzde de bilinen bilgilerle örtüştüğü görülmektedir.

İbn Battûta, Kâbe'nin içini de tarif eder. İçinin renkli mermerle süslediği ve içeride 3 uzun sütün bulunduğunu belirtir. Kâbe'nin üzerine ipekten örtü örtüldüğünü, üzerine parıl parıl parlayan beyaz simli yazılar yazıldığını, Kâbe'de gece gündüz tavaf ibadetinin devam ettiğini ve buranın hiç boş kalmadığını ifade eder. Mekke'deki güvercin ve diğer kuşların hasta olmadıkça Kâbe'ye asla inmediğine, inenlerin ise öldüklerine dair bir söylentiye nakleder. Kâbe'nin tavanında bulunan mîzâb-ı mübâreğin (altın oluğun) altından yapıldığını, oluğun bir karış genişliğinde olduğunu, duvardan iki karış dışarıya çıktığını, altında yapılan duaların kabul edildiğini, oluğun altındaki Hicr denilen yerde Hz. İsmâil'in kabrinin bulunduğunu, üzerinde mihrap şeklinde yeşil iki mermer bulunduğunu, kabrin yanında Irak köşesine doğru Hz. Hacer'in kabrinin yer aldığını ve bu iki mezarın arasının yedi karış olduğunu nakleder.⁷³

İbn Battûta, Hacerülesved'in Kâbe'nin doğu köşesinde ve yerden altı karış yükseklikte olduğunu, bu taşın birbirine bitişik dört parça hâlinde duvara sokulduğunu, Karmatîler tarafından kırıldığını, kıran kişinin halk tarafından linç edilmek istendiğini ve büyük arbede yaşandığını, bu arbedede çok sayıda Mağriblinin öldüğünü, Hacerülesved'in etrafının gümüş bir levha ile kaplandığını, onu öpenlerin ağzında hoş bir tat oluştuğunu ve insanın bu taştan ayrılmak istemediğini ifade eder. Bu konuda Peygamberimizin şu sözünü nakleder "Hacerülesved yeryüzünde Allah'ın uğurudur." İbn Battûta, halkın Hacerülesved'i öpmek için birbirine girdiğini ve burada çok kalabalık oluştuğunu, kalabalık olmadan bunu öpmenin pek mümkün

⁷³ İbn Battûta, *Rihlet*, 147-149.

olmadığını ifade eder. Kâbe'ye girişte de aynı kalabalığın yaşadığını söyler.⁷⁴

İbn Battûta, ibadet açısından Hacerülesved'in önemine ve tavafın nasıl yapıldığına da değinir. Bu anlamda tavafa, Hacerülesved'den başladığını, buna selâm verildiğini, sonra biraz geriye çekilip Kâbe'yi soluna alarak tavaf yapıldığını, böylece tavaf esnasında kuzeyde Irak köşesine, batıda Şam köşesine ve güneyde Yemen köşesine ve en sonunda da doğuya, Hacerülesved'e doğru döndüğünü ifade eder.⁷⁵

İbn Battûta, Makâm-ı İbrâhim'in Rük-nülirâkî ile Kâbe kapısı arasında bulunduğunu, on iki karış boyunda, yaklaşık altı karış eninde ve iki karış yüksekliğinde bir yer olduğunu, Hz. İbrâhim zamanında asıl yerinin burada olduğunu, Hz. Peygamber'in bu makamı, bugün namazgâh olarak tespit edilen yere naklettiğini, eski yerin ise şimdiki havuza benzer yerde kaldığını, Kâbe yıkandığı zaman sularının buraya aktığını nakleder. İbn Battûta, Makâm-ı İbrâhim'in çok mukaddes bir yer olduğundan halkın namaz kılmak için buraya üşüşüğünü belirtir. Makâm-ı İbrâhim'in demir parmaklıklarla korunduğunu, buna mukabil el uzatıldığında parmakla sandukasına dokunma imkânının olduğunu, makamın arka tarafında, tavaftan sonra iki rekât namaz kılmaya mahsus bir yer olduğunu, Hz. Peygamber'in tavaftan sonra "*İbrâhim makamını namazlık edinin!*"⁷⁶ mealindeki âyeti okuyup burada iki rekât namaz kıldığını nakleder. Makâm-ı İbrâhim'in arkasındaki "Hatîm" adlı yerde, Şâfiî imamının namazgâhının bulunduğunu belirtir.⁷⁷

⁷⁴ İbn Battûta, *Rihlet*, 149-150.

⁷⁵ İbn Battûta, *Rihlet*, 150.

⁷⁶ Bakara, 2/125.

⁷⁷ İbn Battûta, *Rihlet*, 150.

İbn Battûta, Hicr duvarının yüksekliğinin 5.5 karış, çevresinin iç taraftan 94 karış, genişliğinin 4.5 karış, Kâbe duvarı ile karşısındaki Hicr duvarı arasının 40 karış olduğunu, biri Rûknülirâkî diğeri de Rûknüşşâmî tarafından olmak üzere iki kapısının bulunduğunu, iki kapı arasının 48 karış olduğunu belirtir. Metâfın ise siyah taşlarla döşeli olduğunu, taş döşemenin Kâbe'nin 9 adım sonrasında başladığını, metâf haricindeki Harem-i Şerif'teki diğer tarafların ve yan koridorların beyaz kum ile döşendiğini belirtir.⁷⁸

İbn Battûta, Mescid-i Harâm'da güneşin hararetiyle metâfa döşenen siyah taşların kızgın levhalara dönüştüğünü, bu yüzden güneşte tavaf yapmanın zor olduğunu, sakaların harareti dindirmek amacıyla zaman zaman metâf alanına su döküp zemini serinlettiklerini, ancak kısa süre sonra zeminin tekrar kızgın hâle geldiğini, hacıların ayaklarını sıcaktan korumak için çorap giydiklerini, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Merzûk gibi bazı insanların zeminin kızgınlığına rağmen yalınayak tavaf yapmaya devam ettiklerini, bazı hacıların haftada 70 tavaf yaptığını ifade eder. İbn Battûta 728 yılında hac yaparken sıcak zeminde tavaf yaptığını, Hacrülesved'i öpmek için yanaştığını ancak kalabalıktan dolayı yaklaşmadığını belirtir.⁷⁹

İbn Battûta, Zemzem Kuyusu kubbesinin Hacerülesved'in karşısında ve 24 adım ötesinde olduğunu, Makâm-ı İbrâhim'in, bu kubbenin sağında kaldığını, kubbenin içinin beyaz mermerle döşendiğini, kuyunun derinliğinin 11 adım olduğunu, halkın anlattıklarına göre suyun her cuma gecesi arttığını, kubbenin içinde su dolu yuvarlak bir kanalın olduğunu, etrafında abdest alma oturaklarının bulunduğunu, hacıların buradan abdest aldığını, bu kubbenin içine Davarık denilen kulplu büyük testilere

⁷⁸ İbn Battûta, *Rihlet*, 150-151.

⁷⁹ İbn Battûta, *Rihlet*, 136.

Zemzem suyunun konulduğunu, bu testilerdeki suyun soğutularak halkın hizmetine sunulduğunu ifade eder. Mescid-i Harâm'a ait olan Mushaf ve diğer kitapların da bu kubbenin içinde muhafaza edildiğini, burada bulunan kütüphanedeki yassı ve uzun sandıkta Hz. Peygamber'in vefatından 18 sene sonra Zeyd b. Sâbit tarafından istinsah edilmiş bir Mushaf'ın bulunduğunu, kıtlık veya diğer musibetler ortaya çıkınca Mekkelilerin bu Mushaf'ı çıkarıp Kâbe'nin kapısını aşarak eşige, daha sonra da Makâm-ı İbrâhîm'e bıraktıklarını, halkın başları açık bir vaziyette Mushaf'ın çevresinde dua ettiklerini, Mushaf ve makam hürmetine Hak Teâlâ'dan yardım istediklerini, O'nun rahmeti ve yardımı gelinceye kadar duaya devam ettiklerini beyan eder.⁸⁰ İbn Battûta'nın bahsettiği Mushaf'ın (Kur'an-ı Kerîm'in) Hz. Osman döneminde istinsah edilip çoğaltılan ve Mekke'ye gönderilen Mushaf⁸¹ olduğunu söylemek mümkündür.

İbn Battûta, Mescid-i Harâm'ın kapıları hakkında önemli detaylar verir. Buna göre bu mescidin 19 ana kapısının olduğunu ve bunların da başka kapılara açıldığını söyler. En büyük kapının Bâbü's-Safâ olduğunu ve sa'y ibadetini yapacakların bu kapıyı kullandığını belirtir. Mekke'yi ziyaret edenlerin, Mescid-i Harâm'a Bâb-ı Benî Şeybe'den girmelerinin ve tavaftan sonra Bâbü's-Safâ'dan çıkmalarının müstehap olduğunu söyler. Hz. Peygamber'in Safâ'ya gelişinde yürüdüğü yolu göstermek üzere Halife Mehdî tarafından iki sütunun dikildiğini ve hacıların da bu iki sütun arasındaki yolu hâlâ kullandıklarını ifade eder. İbn Battûta, Mescid-i Harâm'ın, Bâb-ı Ecyâdü'l-Asgar, Bâbü'l-Abbas, Bâbü'n-Nebî, Bâb-ı Benî Şeybe, Bâbü'r-Ribât,

⁸⁰ İbn Battûta, *Rihlet*, 151.

⁸¹ Celâleddin es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2008), 132-134; Abdulhamit Birışık, "Kur'an", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/383-388.

Bâbü'n-Nedve, Bâbü's-Sidre, Bâbü'l-Umre Bâb-ı İbrâhim, Bâbü'l-Hazvere, Bâb-ı Ecyâdü'l-Ekber, Bâbü'l-Ecyâd, Bâbü's-Safâ ve Bâb-ı Dekkâkîn adlı kapıları hakkında da bilgi verir. O, Dârünnedve'nin yerinin mescide dâhil edildiğini, Mescid-i Harâm'ın beş minaresinin olduğunu söyler ve bunların yerlerini tek tek tarif eder. Bâbü'l-Umre yakınında bir medresenin olduğunu ve bunun Yemen'de sultan olan ve Melik Muzaffer diye bilinen Yûsuf b. Resul tarafından yaptırıldığını belirtir. İbrâhim kapısının dışında da büyük bir zâviye olduğundan bahseder.⁸²

İbn Battûta Mescid-i Harâm kapılarıyla Safâ arasının 76 adım, Safâ ile Merve arasının 493 adım, Safâ ile yeşil mil (işaret çubuğu) arasının 93 adım, iki yeşil mil arasının 75 adım, ikinci yeşil mil ile Merve arasının 325 adım, Safâ'da 14 basamak, Merve'de ise 5 basamak olduğunu söyler. O, Safâ ve Merve arasında bulunan iki yeşil mil arasında hacıların koştuğunu ve buna remel dendiğini ifade eder. Safâ ile Merve arasında Hz. Abbas'ın evinin olduğunu, burasının bu dönemde ribât olarak kullanıldığını, bu ribâtta dışarıdan gelen hacıların kaldığını ve Melik Nâsır'ın Safâ ile Merve arasında hacıların abdest alması için bir abdesthane yaptırıldığını ifade eder.⁸³

İbn Battûta, Mescid-i Harâm'ın etrafında balkonlu ve teraslı pek çok evin olduğunu, buralarda oturanların sürekli Allah'ın evini seyrederek şereflediğini anlatır. Onun belirttiğine göre Bâbü'r-Resûl'ün yakınında Hz. Hatic'e'nin evi vardır. Bu evin ortasında küçük bir kubbe vardır ki Hz. Fâtıma orada doğmuştur. Hemen yan tarafında Hz. Ebû Bekir'in evi bulunmaktadır. Bu evin karşısındaki duvarın içine mübârek bir taş gömülüdür. Bu taşın bir tarafı dışarı çıkmıştır. Hacılar bu taşla selâm vermektedirler. Zira bu taşın Hz. Peygamber'e selâm

⁸² İbn Battûta, *Rihlet*, 152-153.

⁸³ İbn Battûta, *Rihlet*, 154-155.

verdiği anlatılır. Anlatılanlara göre bir gün Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir'in evine gelir; Ebû Bekir yoktur. Hz. Peygamber seslenince taş dile gelerek "Ebû Bekir burada yoktur, ey Allah'ın Resûlü." diye cevap verir.⁸⁴

B. Mekke'deki Bazı Ziyaret Yerleri

İbn Battûta, Mekke'de hacılar tarafından ziyaret edilen önemli mekânlar ve bu mekânlarda hacıların yaptığı bazı âdet ve uygulamalar hakkında bilgiler aktarır. Ziyaret edilen mekânların başında Mekke Mezarlığı gelmektedir. O, Hacûn denilen yerde ve Cennetü'l-Muallâ kapısının dışında bulunan bu mezarlıkta sahâbe, tâbiîn, ulemâ, sâlih ve evliyadan pek çok kimsenin yattığını, Cennetü'l-Mualâ'da Hz. Hatice'nin kabrinin yerinin belli olduğunu, onun kabrinin yanında Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr Abdullah'ın kabrinin yer aldığını, Hz. Abdullah b. Zübeyr'in asıldığı yerin de bu mezarlığın içinde bulunduğunu ve Hacûn'daki bu mezarlığın hacılar tarafından devamlı ziyaret edildiğini belirtir. Onun ifadelerine göre cinler, Hz. Peygamber'e Hacûn'da biat etmiştir. Bu kabristanın arkasında Muhassab veya Ebtah denilen bir mezarlık bulunur ve burada Hz. Peygamber'in konakladığı Benî Kinâne tümseği vardır. Ziyaret edilen mekânlardan birisi de Zîtuvâ vadisidir. Bu vadiye muhacirlere ait mezarlık vardır. Hz. Peygamber'in ve Abdullah b. Ömer'in, Zîtuvâ'da geceleyip gusül abdesti aldığı söylenir. Bir diğer mekân da Hz. Peygamber'in Vedâ Haccı sırasında uğradığı Keda tepesi ve Beyda tepesidir. Beyda tepesine giden yol üzerinde bir taş kümesi görülür. Yoldan gelip geçen hacılar buraya taş atmaktadırlar. Bunun da nedeni olarak Ebû Leheb ile eşi Ümmü Cemîl'in mezarlarının burası olduğu anlatılır. Beyda tepesi ile Mekke arasında engebesiz bir vadi vardır. Kervan Mina'dan çıkınca buraya

⁸⁴ İbn Battûta, *Rihlet*, 154.

iner. Bu civarda Mekke'den bir mil uzaklıkta bir mes-cit bulunur, karşısında yol üzerine oturak gibi bir taş konulmuştur. Onun üzerinde nakışla işlenen eski başka bir taş daha vardır. Hz. Peygamber'in umre dönüşünde dinlenmek için buraya oturduğu anlatılır. Ziyaret eden hacılar ve insanlar bereket için bu taşı öperler. Bir diğer ziyaretgâh da Mekke'ye bir fersah uzaklıkta olan Ten'im denilen yerdir. Burada ihrama girilir. Mekke ahalişi umreye buradan başlar. Vedâ Haccı sırasında Hz. Peygamber'in emriyle, Hz. Âişe, kardeşi Abdurrahman ile burada ihrama girmiştir. Burada yol üzerinde Hz. Âişe adına üç mescit yapılmıştır. Ten'im yolu geniştir. Umreye gidenler arasında yalın ayaklılar da bulunduğu için ahali sevap kazanmak amacıyla her gün orayı süpürmektedir. Bu yol üzerinde Şubeyke adıyla bilinen tatlı su kuyuları vardır. Bir diğer ziyaretgâh da yine Zâhir'dir. Zîtuvâ'ya çok yakın olan Zâhir, Ten'im yolu üzerinde olup Mekke'ye yaklaşık iki mil uzaklıktadır. Zâhir yolu üzerinde bulunan uzun yükseltilere su testileri ve abdest kapları dizilir. Yörenin hizmetkârı bu kapları Zâhir kuyularından doldurur. Hacı-lara ve insanlara su taşıyan bu fakir hizmetkâra insanlar sadakalar verirler.⁸⁵

İbn Battûta Mekke'nin dağları hakkında bilgi verir. Şehre en yakın olan ve Hacerülesved'in karşısında bulun-an ve Ebûkubey's dağının üzerinde bir mescidin, ribâtın ve aşevinin olduğunu, dervişlerin ve yolcuların bu ribâtta kaldığını, buranın Kâbe manzaralı olduğunu, rivayetlere göre Nûh tûfanında Hacerülesved'in bu dağda korundu-ğunu, Hz. Âdem'in kabrinin bu dağda olduğunu, Hz. Pey-gamber'in Ebûkubey's dağında iken ayı ikiye ayırdığını belirtir. İbn Battûta, Mekke'deki Kuaykian, Ahmer, Han-deme, Cebel-i Tayr, Hid ve Hira dağları hakkında bilgiler

⁸⁵ İbn Battûta, *Rihlet*, 156-157.

verir. Hz. Peygamber'in risâletten önce Hira dağında ibadet ettiğini, vahyin ilk burada başladığını nakleder. Hz. Peygamber'in üzerinde iken ayakları altında titreyen Hira dağına "Dur senin üstünde bir nebî bir siddık bir de şehit vardır." dediğini nakleder.⁸⁶ İbn Battûta'nın Hira dağı hakkında naklettiği Hz. Peygamber'in bu sözünün Uhud dağı ile ilgili olduğu kaynaklarımızda yer alır. Buhârî'de geçen Enes b. Mâlik'in rivayetinde Hz. Peygamber beraberindeki Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman ile Uhud dağına çıktığında Uhud dağı sallanınca Hz. Peygamber ayağını yere vurarak "Dur Uhud! Senin üzerinde bir nebî, bir siddık ve iki de şehit bulunmaktadır." demiştir.⁸⁷ İbn Battûta Uhud dağı ile ilgili bu hadisin Hira dağıyla alakalı olarak da anlatıldığına dikkat çekmektedir.

İbn Battûta, Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir'le beraber hicret ederken sığındığı Sevr dağından bahseder. Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir'in buradaki mağaraya sığındıklarında mağaranın girişine örümceğin ağ ördüğünü, güvercinin de yumurtlayarak oracıkta civciv çıkardığını, müşriklerin mağaranın önüne kadar geldikleri hâlde onları bulamadıklarını, Hz. Ebû Bekir'in "Düşmanlar ya girselerdi!" dediğinde Hz. Peygamber'in "Biz de şuradan çıkardık." dediğini ve bunu söylediği anda mağaranın arka tarafından Allah'ın izniyle hemen bir kapı açıldığını söyler. İbn Battûta daha sonra hacıların ve ziyaretçilerin Sevr mağarasını ziyaret ettiklerini, bu mağaraya girmeye çalıştıklarını, bazılarının girebildiğini, bazılarının da dar olması hasebiyle giremediklerini, insanların mağaranın önünde namaz kıldıklarını, Mekkelilerin rivayetine göre helâl süt emmişlerin girebildiğini, haramzadelerin ise giremediğini, buraya girememenin rezil rüsva olmak

⁸⁶ İbn Battûta, *Rihlet*, 157-158.

⁸⁷ Buhârî, "Ashâbü'n-Nebî", 6 (No. 3676).

manasına geldiğinden çoğu kimsenin buna teşebbüs etmekten dahi çekindiğini anlatır. İbn Battûta rehbersiz olarak Sevr dağına giderken kaybolan, dağlarda ve çöllerde susuzluktan perişan hâle gelen ve ölümden zor kurtulan iki arkadaşının, Ebû Muhammed Abdullah el-İfrîkî ile Ebü'l-Abbas Ahmed el-Endelüsî'nin başından geçen ilginç hatıradan da bahseder.⁸⁸

İslâm tarihi kaynaklarında İbn Battûta'nın Hz. Peygamber'in hicretiyle ilgili zikrettiği örümceğin ağ örmesi ve kuşun yumurtlaması gibi hadiseler Belâzürî,⁸⁹ İbn Sa'd,⁹⁰ İbn Kesîr⁹¹ gibi tarihçilerin kaynaklarında da geçmektedir. İbn Battûta'nın hicretle ilgili anlattığı bu bilgilerin 14. yüzyılda hacılar arasında nasıl bilindiği ve ne şekilde algılandığı konusuna ışık tutması açısından önem arz etmektedir.

C. Medine'deki Ziyaret Yerleri

İbn Battûta, Medine şehrine geldiğinde Mescid-i Nebevî'nin Selâm kapısından içeri salâtüselâmlarla girerek Ravza-i Mutahhara'da Hz. Peygamber'in minberi ile kabri arasında namaz kılar. Hz. Peygamber'in kabrine tâzim ve hürmetle selâm verip ziyaret eder. Burada Allah'a dua eder. Ardından Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in kabirlerini selâmlayıp dua eder. İbn Battûta Mescid-i Nebevî'nin mimarisi, yapılışı, tarihi, genişletilme safhaları, minberi, imamı, hatibi, hizmetkârları, Medine'deki ziyaret yerleri ve Peygamber aşığı bazı insanlar hakkında önemli bilgiler

⁸⁸ İbn Battûta, *Rihlet*, 157-161.

⁸⁹ Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Kitâbü'l-Cümel min Ensâbi'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr v.dğr. (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996), 1/302.

⁹⁰ Muhammed İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001), 1/195.

⁹¹ Ebu'l-Fidâ' İsmâil İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa Abdül-vâhid (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1986), 2/239-241.

sunar.⁹² Mescid-i Nebevî'nin ortasında zeminde kilitli bir kapağın ve bu kapağın altında basamakla inilen bir odanın olduğunu ve bu odanın da bir koridorla mescid dışındaki Hz. Ebû Bekir'in evine çıktığını belirtir. İbn Battûta, Hz. Peygamber'in hicret ettiğinde Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin evinde misafir olarak kalması, Mescid-i Nebevî arsasının iki yetimden satın alınması, mescidin inşasında bizzat çalışması, mescidin üzerinin çatıyla örtülmesi, mescidin kiblesinin önceden Mescid-i Aksâ'ya daha sonra da Kâbe'ye doğru çevrilmesi ve Cebrâil'in Kâbe'yi Hz. Peygamber'in gözüne bizzat göstermesi hakkında bilgiler verir. İbn Battûta Mescid-i Nebevî'nin minberi hakkında bazı detaylardan da bahseder. Bu anlamda o, Hz. Peygamber'in hurma kütüğü üzerinde hutbe okuması, daha sonrasında minber yapılıncaya oraya geçmesi üzerine hurma kütüğünün ağlaması, Hz. Ömer zamanında mescidin genişletilmesi, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hutbeye çıkarken nezaketlerinden dolayı minberin üçüncü basamağına çıkmaması, Muâviye'nin bu minberi daha sonra Şam'a getirmek istemesi, halkın buna karşı çıkması ve bu esnada olağandışı rüzgârların esmesi ve havanın kararması üzerine bu isteğinden vazgeçmesi gibi ayrıntılara değinir. İbn Battûta, Hz. Ömer ile Hz. Abbas arasında geçen su oluğu meselesi, Hz. Osman zamanında mescidin kireçle boyanıp süslenmesi, mescidin minberinin Hz. Osman veya Mervân yahut Ömer b. Abdülazîz tarafından yaptırılması, Halife Velîd zamanında mescidin genişletilmesi sırasında Rum usta ve işçilerin çalıştırılması ve Abbâsî halifelerinden Ebû Ca'fer ve Mehdî dönemlerinde mescidin genişletilmesi gibi konulara da yer verir.⁹³

⁹² İbn Battûta, *Rihlet*, 128-145.

⁹³ İbn Battûta, *Rihlet*, 128-139.

İbn Battûta, Cennetü'l-Bakî Mezarlığı'nda yatan Hz. Peygamber'in yakınları ve sahâbenin mezar yerleriyle ilgili bilgiler aktarır. Hz. Osman ve Hz. Abbas ve Hz. Hasan'ın mezarları gibi bazı mezarların üzerinde kubbe olduğunu ifade eder. Bu mezarlıkta çok sayıda sahâbenin yattığını ancak çoğunun mezarının bilinmediğini belirtir. Mescid-i Nebevî'nin kible yönünde Kubâ mescidinin tam ortasını Hz. Peygamber'in devesinin çöktüğü yer olarak tarif eder ve halkın bereketlenmek için burada namaz kılp ibadet ettiğini söyler. Bu mescidin iç avlusunun kible yönündeki biraz yükseltide bulunan mihrabı Hz. Peygamber'in namaz kıldığı yer olarak anlatır. Mescidin karşısında Erîs kuyusunun olduğunu, Hz. Peygamber'in duasıyla suyunun arttığını, Hz. Osman'ın Hz. Peygamber'den kalan yüzüğü bu kuyuya düşürdüğünü ifade eder. İbn Battûta şehirdeki Hacerüzzüyük (Zeytinyağı taşı), Budaa Kuyusu, Cebelü's-Şeytan (Şeytan dağı), Hısn-ı Uzzâb (Bekârlar kalesi), Rûme Kuyusu, Uhud, Mescidü'l-Feth gibi ziyaret yerlerinden bahseder ve bunlarla ilgili rivayetleri aktarır.⁹⁴

III. İbn Battûta'nın Hac Yolculuklarına Dair Bazı Tespitleri

İbn Battûta hacıların kendi memleketlerinden Hicaz'daki Mekke ve Medine şehirlerine yaptıkları yolculuklar ile hac ibadeti esnasında Mekke-Medine arasındaki yolculukları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

A. Şam-Medine Arası Hac Yolu Güzergâhı

İbn Battûta özellikle 726 yılında Şam hac kafilesi ile beraber Dimaşk'tan Medine'ye yaptığı hac yolculuğuna ve 728 yılında hac ibadetini tamamladıktan sonra Mekke'den Irak'taki Necef şehrine yaptıkları hac dönüş yolculuğuna dair ayrıntılı bilgiler verir. Bu yolculuklarda hacıların konakladıkları güzergâhlara, bu güzergâhlardaki köy,

⁹⁴ İbn Battûta, *Rihlet*, 139-140.

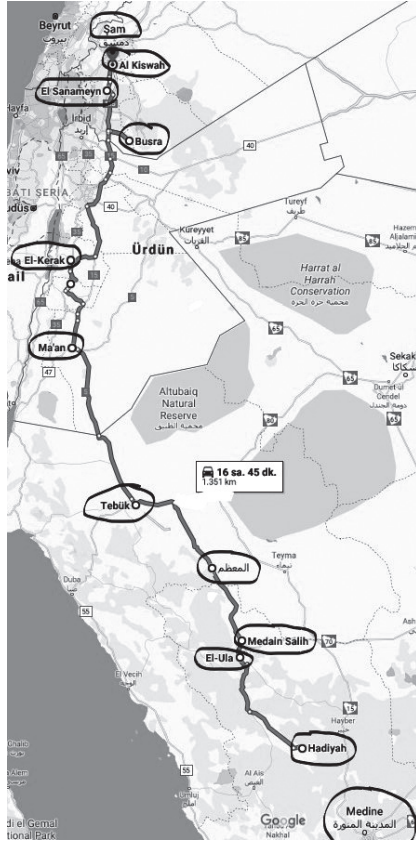
kasaba ve şehirlerin tarihlerine, yolculuk esnasındaki hacıların dinî âdetlerine, çeşitli uygulamalarına ve yaşadıkları hatıralara dair malumatlar aktarır. İbn Battûta hac yolculuklarının belli bir organizasyonla gerçekleştiğine işaret etmektedir. Bu anlamda hacıların kabileler hâlinde yolculuk yaptığını ve kabilelerden sorumlu olan emîrlerin bulunduğunu söylemektedir. Kendisinin de hac yolculuklarında hac kabileleriyle beraber hacca geldiğini ve döndüğünü ifade etmektedir. Örneğin İbn Battûta, 726 yılında Şam'dan çıktığı hac kafilesinde bu seneki kabile emîrinin büyük emîrlerden Seyfeddin Çoban, kadının ise Şerefüddin el-Ezraî el-Havrânî olduğunu söyler. 728 yılında hac dönüş yolculuğunda Mekke'den Irak'a doğru giderken Irak hac kervanı emîrinin Behlevan (Pehlivan) Muhammed el-Huveyh Bahâin olduğunu zikreder. Daha önceki Irak hac emîrinin Kalenderî tarikati şeyhlerinden Şeyh Şihabeddin Kalenderî olduğunu belirtir.⁹⁵ Bu da hacıların bireysel yolculuktan ziyade kabileler hâlinde hac yolculuğu yaptıklarını göstermektedir. Zaten yol güzergâhında tek başına çölü geçmek oldukça zor gözükmektedir.

İbn Battûta 726 yılı şevval ayının başında Hicaz kervanı ile hac yolculuğu için Dımaşk'tan yola çıkar. Acârime denilen bir Arap kabilesi ile yolculuk yarar. İlk hedefleri Medine'ye ulaşmaktır. Dımaşk'tan çıkan hac kafilesinin Kisve kasabası, Sanemeyn köyü, Zür'a kasabası, Busra şehri, Zîra havuzu, Leccûn suyu, Kerek kalesi, Gurâb kalesi, Seniyye, Ma'an şehri, Akebetü's-Savân (Savân geçidi), Zâtü'l-Hac mevkii, Beldah vadisi, Tebük şehri, Uhaydır vadisi, Muazzam havuzu, Hicr kuyusu, Ula kasabası, Attas vadisi ve Hediye suyu gibi yerlerde konakladıktan sonra Medine'ye ulaştığını bildirir.⁹⁶ Şam-Medine arasındaki

⁹⁵ İbn Battûta, *Rihlet*, 125-128, 184.

⁹⁶ İbn Battûta, *Rihlet*, 125-128.

bu güzergâhın II. Abdülhamid döneminde yapılan Hicaz Demiryolu Hattı ile büyük oranda kesiştiği görülmektedir.⁹⁷

Resim-2: İbn Battûta'nın Şam-Medine arasındaki hac yolculuğu güzergâhları

İbn Battûta, Hz. Peygamber'in risâletten önce Hz. Hatice'nin kervan ticareti için Busra'ya vardığını, burada Hz. Peygamber'in devesinin çöktüğü yerde büyük bir mescit yapıldığını ve hacıların erzak temini için buranın çok önemli bir merkez olduğunu ifade eder. Hac kervanının çöle girmeden önce Seniyye'de dört gün kalarak

⁹⁷ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demir Yolları Genel Müdürlüğü, *Değişimin 164 Yıllık Yolculuğu* (Ankara: Emsal Matbaa, 2020), 23.

hazırlık yaptığını söyler. Hz. Peygamber'in Tebük'e sefer düzenlediğini, burada suyu az olan bir kaynağın Hz. Peygamber'in abdest almasıyla bereketlenip çoğaldığını ve hâlen bereketli aktığını anlatır. İbn Battûta Şam hacılarının kılıçlarını kuşanıp, kınından çıkarıp hücum edercesine Tebük'e girdiklerini ve "Hz. Peygamber böyle girdi." dediklerini ve bu uygulamanın Şam hacılarının bir âdeti olduğunu nakleder. İbn Battûta hacıların Tebük'ten sonra beş gündür yürüdükleri çöl yolculuğunda Semûd kavminin memleketlerinden biri olan Hicr kuyusuna uğradıklarını, onların çok susamış olsalar bile Hz. Peygamber'in buradan geçerken ahabına su içmemeyi emretmesinden dolayı su içmediklerini nakleder. Burada Hz. Sâlih peygamberin devesinin çöktüğü iki dağ arasındaki yerin olduğunu, bunun etrafında bulunan bir mescit kalıntısında hacıların namaz kıldığını nakleder. İbn Battûta, hacıların fazla eşyalarını Ula kasabasında emaneten bırakıp yetecek kadarını yanlarına aldıklarını, Şam yöresinin Hıristiyan tüccarlarının da burada hacılara azık sattıklarını, Hıristiyanların bu kasabadan daha ileri gitmediklerini ifade eder. Hacıların daha sonra öldürücü sıcak Semûm rüzgârlarının estiği ve daha önceden bir kafilenin sıcaktan öldüğü Attas vadisine geldiklerini, buradan Hudeyde suyu bölgesine vardıklarını, buradaki suyu hacıların toprağı eşeleyerek çıkardıklarını ve suyu deniz suyu gibi acı olmasına rağmen içmek zorunda kaldıklarını ifade eder. Hudeyde'den hareket ettikten üç gün sonra Medine'ye ulaştıklarını bildirir.⁹⁸

B. Mekke-Necef Arası Hac Yolu Güzergâhı

İbn Battûta 728 yılında Irak'tan Irak kervanıyla geldiği Mekke'de hac ibadetini tamamlayıp veda tavafını yaptıktan sonra Irak, Horasan ve Fâris hacılarıyla beraber kalabalık bir toplulukla Batn-ı Mar denen vadiye (Merruzahrân'a) iner. Onun ifadelerine göre, çevresindeki hacılar o kadar

⁹⁸ İbn Battûta, *Rihlet*, 125-128.

çoktur ki sayısını hesaplayamaz bile. Sanki bu kalabalıklar kat kat bulutlar gibi ilerlemektedir. Bir ihtiyacı için bir kişi kafilesinden ayrılrsa kafilesiyle ilgili alâmeti olmadan kendi yerini bulamaz ve kalabalık insanlardan dolayı kaybolur. Kervanın yanında çok sayıda su kabı durur, yolcular buradan su içerler. Kafilede sadaka olarak dağıtılacak erzakları ve hastaları için verilecek ilaç, şerbet ve şekerleri taşıyan develer de vardır. Kervan/kafile bir yerde konaklayınca “düşüt” denilen büyük bakır kazanlarda yemek pişirilir, yolculara ve yanında erzakı olmayanlara yedirilir. Kervanda yürümeye gücü kalmamış olanların binmesi için develer vardır. Bunlar Sultan Ebû Said’in sadaka ve iyiliklerindedir.⁹⁹ Bu hizmetlerin arka planında Kur’an’da sıkça zikri geçen “fî sebîlillah” kavramı önemli bir yer tutmaktadır. İbn Ömer’in (r.a.) ve İmam Ahmed’in bu kelimenin hacıları ve umrecileri anlattığını söylediği kaydedilmektedir. İmam Muhammed’e göre de Kur’an’daki fî sebîlillah kavramı ile fakir hacılar kastedilmiştir. Çünkü Resûl-i Ekrem, Allah yoluna tahsis edilen bir deveyle hacıların taşınmasını emretmiştir.¹⁰⁰

İbn Battûta bu kervanda zengin seyyar dükkânların, büyük bölümlerin ve çeşitli yiyecek ve meyvelerin olduğunu ifade eder. Kervanın gece boyu yol aldığını, hevdeclerin ve develerin önünde yakılan meşalelerin her tarafı aydınlattığını ve geceyi gündüze çevirdiğini söyler. İbn Battûta’nın kafilesi Batn-ı Mar’dan Usfân’a, sonra da Hulays’a varır. Dört konak ilerledikten sonra Semk vadisine gelir. Beş konak sonra da Bedir’e ulaşır. Biri sabah, diğeri akşam olmak üzere günde iki konak yol katedilir. Bedir’den hareket eden kervan Safrâ’ya varınca dinlenmek üzere biraz bekler. Oradan üç günlük yol gittikten sonra Medine’ye varır. Hz. Peygamber’in kabrini ikinci defa ziyaret etme

⁹⁹ İbn Battûta, *Rihlet*, 184-185.

¹⁰⁰ İbrahim Yıldız, *Kur’an’da Sebîlullah Kavramı* (Bursa: Emin Yayınları, 2015), 95, 104.

şerefine nail olur. Medine'de altı gün kaldıktan sonra Necid yoluyla Bağdat'a doğru yola çıkarlar. Medine'den çıktıktan üç gün sonra Arûs vadisine gelirler. Buradan sonra Necid topraklarına girerler. Useyle, Nekra, Kârûra ve Hâciz'de konaklarlar. Buralardaki su kaynaklarından istifade ederler. Hâciz'den hareket ederek Sumeyrâ'ya gelirler. Burada köylüler dönüş yolundaki hacılara kumaş karşılığında et ve süt ürünleri satmaktadırlar. Daha sonra çölün ortasındaki Mahrûr dağına ulaşırlar. Dağın tepesindeki delikten çıkan rüzgâr ıslık gibi ses çıkarmaktadır. Etrafında su olmayan Kurûş vadisini geçerler. Gece boyu yol alarak Fayd Kalesi'ne varırlar. Buradaki köylüler de hacılara bir şeyler satarak geçimlerini sağlarlar. Irak'tan gelen hacılar Mekke'ye giderken erzaklarının bir kısmını buraya bırakırlar. Dönüşte buradan tekrar alırlar. Burası Mekke ile Bağdat arasındaki yolun yarısıdır. Fayd'dan Kûfe'ye on iki günlük düz bir yol vardır. Yolda su kuyuları bulunmaktadır. Hac kafilesi, çöldeki haydutları korkutmak ve saldırılarını önlemek için Fayd bölgesine silahlı olarak girerler; sanki savaşa girer gibi. Bu hacıların bir âdetidir. İbn Battûta buranın emîrleri Emîr Mühennâ b. İsâ'nın oğulları Feyyâd ve Hıyâr'la görüşür. Bu emîrlerin çok sayıda adamları vardır. Bunlar hacıları ve hacıların eşyasını muhafaza ederler. Fayd'dan sonra yol üstündeki Ecfer, Zurud, Sa'lebiyye ve Mercûm'a uğrarlar. Mercûm yol üstündeki bir kabirdir. Her gelen geçenin taş attığı bir mezardır. Üzerinde büyük bir taş yığını vardır. Mezarda Râfizî bir kişi yatmaktadır. Hacca yola çıkan bu kişi sahâbeye küfür edince aynı kervanda bulunan bir Türk tarafından kavga sonunda öldürülür. Burada Zübeyde Hatun tarafından yapılmış büyük su sarnıcı vardır. Mercûm'dan sonra Maşkûk, Tenânîr, Züm-male, Heyseman, Akabetü'ş-Şeytan ve Vâkısâ konaklarını geçerler. Vâkısâ'da Kûfe ahalisi hacılara un, ekmek ve meyve getirir. Sonra Lura, Mesacid, Kurun Minaresi, Uzeyb ve Müslümanların Sâsânîleri mağlup ettiği Kâdisiye'ye

gelirler. Bu gazada Müslümanların kumandanı Sa'd b. Ebû Vakkâs'tır. O fetih esnasında büyük ve mamur olan Kâdisiye bu zamanda haraptır. Sonra Hz. Ali'nin şehit düştüğü Necef'e gelirler. Burada ahalinin Hz. Ali'nin, Hz. Âdem'in ve Hz. Nûh'un kabirlerinin olduğunu iddia ettikleri üç mezar bulunmaktadır. İbn Battûta Necef'ten sonra Vâsît şehrine, oradan da Basra'ya ulaşır.¹⁰¹

Resim 3: İbn Battûta'nın 728 yılında Mekke'den Necef'e doğru hac dönüş yolcuğu güzergâhları

¹⁰¹ İbn Battûta, *Rihlet*, 184-196.

SONUÇ

14. yüzyılda yaşayan Faslı Müslüman İbn Battûta, Afrika, Endülüs, Orta Doğu, Anadolu, Kırım, Kafkasya, Orta Asya, Hindistan, Uzak Doğu ve Çin gibi dünyanın çeşitli coğrafyalarını gezerek Orta Çağ'ın bilinen en büyük seyyahı olmuştur. Gördüğü, gözlemlediği şehirleri, kültürleri, insanları ve siyasi olayları *Rihletü İbn Battûta Tuhfetü'n-Nüzzâr fi Garâ'ibi'l-Emsâr ve 'Acâ'ibi'l-Esfâr* adlı eserinde toplamıştır. İbn Battûta, kendisini meşhur eden seyahatlerine 22 yaşındayken hac yolculuğu ile başlamıştır. Bu hac yolculuğu onun bir dünya yolculuğuna çıkmasına vesile olmuştur. İbn Battûta ilk haccını 726/1327 yılında yapmıştır. Ömründe beş defa hac ibadeti yapan İbn Battûta Mekke, Medine ve hac ibadetiyle ilgili önemli bilgiler aktarmıştır. Mescid-i Harâm, Kâbe, Hacerülesved, Safâ, Merve, Metâf, Mültezem, Makâm-ı İbrâhim, Hicr, Mina, Müzdelife, Arafat, Muhassir vadisi, Meş'ar-i Harâm, Cebelirahme ve Batn-ı Urene gibi mekânlar ve bu mekânlardaki tavaf, kudûm tavafı, ifâza tavafı, istilâm, sa'y, ihram, vakfe, şeytan taşlama ve kurban kesme gibi hacle ilgili ibadetler hakkında detaylı bilgiler sunmuştur. Bununla birlikte hac ibadeti açısından oldukça önemli olan ve hacılar tarafından ziyaret edilen Mekke ve Medine'deki ziyaret mekânları hakkında bilgiler aktarmıştır. Bu bilgiler, hem 14. yüzyıldaki hacıların bu ziyaret mekânları hakkındaki bilgi, birikim ve algılarını göstermesi hem de Mekke ve Medine tarihi açısından oldukça önem arz etmektedir. Özellikle son yıllarda Mescid-i Harâm'ın ve Mescid-i Nebevî'nin genişletilmesi çalışmaları sebebiyle kaybolmak durumunda kalan ziyaret mekânlarının yeri ve haklarındaki bilgilerin mahiyeti açısından da önemlidir. İbn Battûta'nın özellikle Mekke-Medine, Medine-Şam ve Mekke-Necef arasındaki hac güzergâhı ve bu güzergâhtaki hacıların, yolların ve konaklama yerlerinin durumlarıyla

ilgili verdiği bilgilerin tarihe ışık tutacak nitelikte olduğu görülmektedir.

İbn Battûta'nın hac ibadetini Hz. Peygamber'in sünnetine uygun olarak yapmaya önem gösterdiği ve bu anlamda menâsikü'l-hacla ilgili ibadetlerde Hz. Peygamber'in sünnetine riayet etmeyi önemseydiği tespit edilmiştir. Bu da hac ibadetinin 14. yüzyılda Hz. Peygamber'in sünnetine uygun olarak doğru ve sahih bir şekilde uygulandığını göstermektedir. İbn Battûta'nın verdiği bilgiler, Medine'den Mekke'ye giden hacıların Hz. Peygamber'in Vedâ Haccı'nda takip ettiği güzergâhı kullanmaya gayret ettiklerini ve bu güzergâhtaki Hz. Peygamber'in hatıralarını yâd edip ziyaret etmeyi önemsediklerini ortaya çıkarmaktadır. Sonuç olarak İbn Battûta, 14. yüzyılda hac ibadetinin nasıl gerçekleştirildiği ve hac ibadetiyle alakalı mekânların nasıl bir durumda olduğunu bir bütün hâlinde anlamamız açısından tarihe ışık tutacak bilgiler sunmuştur.

KAYNAKÇA

- al-Attas, Syed Muhammad Naquib. "Endonezya-Tarih". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 11/194-197. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Aras, M. Özgü. "Cemre". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 7/340-341. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Atçeken, İsmail Hakkı. "Endülüs Siyasi Tarihi". *İslam Tarihi-II*. ed. Ahmet Önkal. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2018.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Kitâbu'l-Cümel min Ensâbi'l-Eşrâf*. thk. Süheyl Zekkâr v.dğr. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. haz. Yûsuf Abdurrahmân el-Maraşlı. 11 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1356.
- Birişık, Abdulhamit. "Kur'an". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 26/383-388. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl el-Cu'fî. *Sahîhu'l-Buhârî, el-Câmi'u'l-Müsnedü's-Sahîh*. thk. Merkezü'l-Buhûs. 10 Cilt. Beyrut: Dârü't-Te'sîl, 2012.

- Dadan, Ali. "Selçuklular". *İslam Tarihi-II*. ed. Ahmet Önkal. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2018.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünenü li'l-İmâm Ebî Dâvûd*. thk. Âdil b. Muhammed v.dğr. 8 Cilt. Kahire: Dârü't-Te'sîl, 2015.
- Erul, Bünyamin–Keleş, Ekrem. *Hacçı Anlamak*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Farooqi, Naimur Rahman. "Delhi Sultanlığı". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 9/130-132. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Gül, Muammer. "İlhanlı-Memlûk Rekabetinden Osmanlı-Memlûk Rekabetine: Hicaz Su Yollarının Tamiri Meselesinin Tarihî Arka Planı". *BELLE TEN*. 70/259 (2006). 845-866.
- İbn Battûta, Ebû Abdillâh Muhammed et-Tancî. *Rihletü İbn Battûta Tuhfetü'n-Nüzzâr fi Garâ'ibi'l-Emsâr ve 'Acâ'ibi'l-Esfâr*. thk. Muhammed Abdülmün'im. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Ulûm, 1987.
- İbn Battûta, Ebû Abdillâh Muhammed et-Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi*. çev. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik el-Basrî. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa et-Sekkâ v.dğr. 2 Cilt. Tûrâsü'l-İslâm, ts.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Kesîr el-Kureşî. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Mustafa Abdülvâhid. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1986.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Kesîr el-Kureşî. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Cîze: Dâru Hicr, 1998.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Merkezü'l-Buhûs. 4 Cilt. Kahire: Dârü't-Te'sîl, 2014.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed el-Basrî. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001.
- Kafalı, Mustafa. "Özbek Han". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 34/107-109. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Karagöz, İsmail–Keskin, Mehmet–Altuntaş, Halil. *Hac İlmihali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş–Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 21. Basım, 2011.
- Merçil, Erdoğan. "Anadolu Beylikleri". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 3/138-139. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Müslim, Ebû'l-Hasen b. el-Haccâc en-Nisâbûrî. *Sahihu Müslim*. thk. Râid b. Sabri. Riyad: Dârü'l-Hadâra, 2015.

- Nesâî, Ebü Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb. *Kitâbü's-Sünen el-Ma'rûf bi's-Süneni'l-Kübrâ*. thk. Merkezü'l-Buhûs, 20 Cilt. Kahire: Dârü't-Te'sîl, 2012.
- Oral, Rifat. *Peygamberimizle 27 Gün (Veda Hacı)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Öğüt, Salim. "Cebelirahme". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 7/186-187. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Saray, Mustafa. "Altın Orda Hanlığı". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 2/538-540. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn b. Muhammed eş-Şâfî. *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2008.
- TDV *İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/urene> (Erişim: 7.3.2021).
- TDV *İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhassir> (Erişim: 7.3.2021).
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demir Yolları Genel Müdürlüğü. *Değişimin 164 Yıllık Yolculuğu*. Ankara: Emsal Matbaa, 2020.
- Vâkıdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Medenî. *Kitâbü'l-Megâzî li'l-Vâkıdî*. thk. Marsden Jones. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1984.
- Yaşaroğlu, Hasan. "Zeydiler". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44/324-326. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Yiğit, İsmail. "Memlükler". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 29/90-97. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Yiğit, İsmail. "Nasrîler". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 32/420-424. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Abbâsîler". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 1/31-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Berberîler". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 5/478-483. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Yıldız, İbrahim. *Kur'ân'da Sebülullah Kavramı*. Bursa: Emin Yayınları, 2015.
- Yuvalı, Abdülkadir. "İlhanlılar". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 22/102-105. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Sayı : 1017.BSM.251.04/
Konu : Uluslararası Yayıncı Hüviyeti

Ankara, 28.12.2021

İlgili Makama,

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1982 yılından itibaren yayın hizmetlerini sürdürmekte olup son beş yıldır da düzenli olarak yayın faaliyetlerine devam etmektedir. Yayınlarımız arasında Dini Bilimler, Dinler Tarihi, Din Sosyoloji ve Felsefesi, İslam Tarihi, İslam-Osmanlı Hukuk Tarihi, çeşitli çocuk yayınları vb. pek çok alanda, çok sayıda yazara ait kitaplar bulunmaktadır. Sözü edilen kitaplar Arapça, Almanca, Rusça, İngilizce, Japonca, Fransızca vs. olarak dünyanın tanınmış üniversitelerinin kütüphanelerinde bulunmakta ve bu üniversitelerin kütüphane katalogları arasında yer almaktadır.

Bu itibarla Türkiye Diyanet Vakfı uluslararası yayın yapan bir kurum hüviyeti taşımaktadır.

Bilgilerinize sunulur.

YAYINEVİ BİLGİLERİ

Yayınevi Adı : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Yayıncı Sertifika No: 48058
Web Adresi : <http://www.diyantvakfiyayin.com.tr/>
Elektronik Posta: bilgi@tdv.com.tr
Adres: Ostim OSB Mahallesi 1256 Cadde No:11 06370 Yenimahalle/ANKARA
Telefon: +90 312 354 91 31

Murat AYDEMİR
İşletme Müdürü